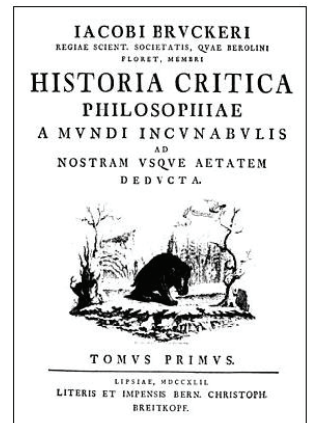

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝ ΑΡΧΗΝ ΗΝ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1.1 Η Φιλοσοφία θεμέλιο όλων των επιστημών

Η πραγματική ιστορική περίοδος «γέννησης» της φιλοσοφίας, ως ξεχωριστού επιστημονικού πεδίου, δεν έχει ακόμη συγκεκριμενοποιηθεί και προσδιορίζεται, γεγονός που προκάλεσε και δημιουργήσει πολλές εικασίες και υποθέσεις κατά τα προηγούμενα χρόνια στην επιστημονική έρευνα της φιλοσοφίας, όσον αφορά την ιστορική της προέλευση. Τον 18ο αιώνα (1742), ο ευαγγελικός θεολόγος και ιστορικός της φιλοσοφίας Johann Jakob Brucker (1696 – 1770), στο έργο του με τίτλο: «Κριτική Ιστορία της Φιλοσοφίας» (Critical History of Philosophy, *Kritische Geschichte der Philosophie*) που αποτέλεσε και τη Διδακτορική του Διατριβή, ισχυρίστηκε ότι η φιλοσοφία προέρχεται και ενσκήπτει από τον ίδιο της τον εαυτό (*originates from itself, entspringe sich selbst*) και συνεπώς εδράζει την προέλευσή της ιστορικά πολύ ποιο πίσω, δηλ. στην εποχή της εμφάνισης του Αδάμ και της Εύας (Brucker, Enfield, 1819). Ωστόσο, ο ίδιος καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι τελικά ο Αδάμ, η Εύα και οι απόγονοί τους δε θα μπορούσαν να είναι οι πρώτοι φιλόσοφοι, αφού, σύμφωνα με τη Βίβλο, ήταν πολύ «απασχολημένοι» στο να παραμείνουν ζωντανοί και να κάνουν το έργο που έπρεπε να κάνουν, δηλ. τη διαιώνιση του ανθρωπίνου είδους. Η «ανησυχία για το σώμα» και την τύχη του τους εμπόδιζε να φιλοσοφούν, διότι δεν είχαν και τόσο ελεύθερο χρόνο. Οι άνθρωποι φιλοσοφούν όταν έχουν ελεύθερο χρόνο και διάθεση να φιλοσοφούν, όταν έχουν επιλύσει βασικά ζητήματα για τη διαβίωση - επιβίωσή τους, δηλ. έχουν λύσει το βασικό πρόβλημα της τροφής, της ένδυσης κ.α.

Ο Αριστοτέλης (384 π.Χ. – 322 π.Χ.) πίστευε επίσης σε κάτι παρόμοιο: Ανάφερε, ότι η φιλοσοφία και η επιστήμη (*philosophy and science, Philosophie und Wissenschaft*) εν γένει, στην αρχή οι έννοιες αυτές ήταν ταυτόσημες (*identical, identisch*), είναι δυνατόν να αναπτυχθούν μόνο όταν οι άνθρωποι είναι απαλλαγμένοι από το κυνήγι εύρεσης των βασικών αγαθών επιβίωσής τους και έχουν αποκτήσει κάποιο βαθμό ελευθερίας για να κάνουν άλλες σκέψεις. Κατά τον Αριστοτέλη αυτό συνέβη για πρώτη φορά στην αρχαία Αίγυπτο, όπου οι ιερείς μπορούσαν να αφιερωθούν στα μαθηματικά και την αστρονομία. Η Αίγυπτος και ο αιγυπτιακός πολιτισμός των Φαραώ διεκδικούν τις πρώτες φιλοσοφικές αναφορές κατά την ιστορική περίοδο (Kimmerle, 1993: 159-181). Οι απόψεις στην περίπτωση αυτή διίστανται. Υπάρχουν πολλές αναφορές, ότι η φιλοσοφία ως έκφραση της ανθρωπίνης νόησης και σοφίας υπήρχε και πριν τον αιγυπτιακό πολιτισμό, στη Μεσοποταμία ή και σε πολιτισμούς της αφρικανικής Ηπείρου. Όμως εάν υπάρχει πολυγνωμία όσον αφορά τη ρίζα της φιλοσοφίας, σε ένα υπάρχει ταύτιση απόψεων στη διεθνή επιστημονική κοινότητα: Η φιλοσοφία ως συστηματική αναζήτηση της αλήθειας των πραγμάτων και ως επιστημονικός κλάδος, προέρχεται από την αρχαία Ελλάδα και τους Έλληνες φιλοσόφους. Κατά κοινή ομολογία, ο πρώτος φιλόσοφος στην ιστορία της ανθρωπότητας είναι ο Θαλής ο Μιλήσιος (περίπου το 630 – 543 π.Χ.), δηλ. ο Θα-

λής που γεννήθηκε στο νησί Μήλο), ο οποίος ήταν ο πρώτος των επτά (7) σοφών της αρχαιότητας. Ασχολήθηκε συστηματικά με τα Μαθηματικά, την Φυσική, την Αστρονομία, τη Μηχανική κ.α., και ήταν ιδρυτής της ομώνυμης Ιωνικής Σχολής της φυσικής φιλοσοφίας στη Μίλητο. Οι υπόλοιποι έξι (6) σοφοί στην αρχαιότητα ήταν: Βίας ο Πριηνεύς (6ος αι. π.Χ.), Πιττακός ο Μυτιληναίος (περ. 650 – 570 π.Χ.), Σόλων ο Αθηναίος (περ. 639 – 559 π.Χ.), Χίλων (ή Χείλων) ο Λακεδαιμόνιος (περ. 600 π.Χ. – 520 π.Χ.), Κλεόβουλος ο Ρόδιος (6ος αιώνας π.Χ. – 560 π.Χ.) και Περίανδρος ο Κορίνθιος (668 π.Χ. – 584 π.Χ.).

Ο Θαλής ο Μιλήσιος συστηματοποιώντας την φιλοσοφική θεωρία, ήθελε να γνωρίζει την φύση των πραγμάτων και την προέλευσή τους. Αργότερα ο Πλάτων (427 π.Χ. – 347 π.Χ.) και ο Αριστοτέλης του Νικομάχου ο Σταγειρίτης (384 π.Χ. – 322 π.Χ.) βασίστηκαν στις ιδέες του, όμως ο Θαλής ήταν ο πρώτος που έθεσε το ερώτημα της προέλευσης των πραγμάτων. Ένα είδος πρώιμου υλισμού, αλλά και το ζήτημα της «θείας παρουσίας» συναγωνίζονται στη σκέψη του, μια φιλοσοφική διαμάχη που εξακολουθεί να έχει σημασία και σήμερα ακόμη. Ο Θαλής πίστευε πως ο κόσμος είναι γεμάτος Θεούς (πάντα πλήρη θεών είναι) και ότι η ψυχή είναι κάτι το κινητικό (κινητικόν τι). Το νερό διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην προσέγγιση του Θαλή, διότι θεωρείται παγκόσμιας προέλευσης, τόσο στην φύση, όσο και στην ανθρώπινη ψυχή. Παρ' όλα αυτά, «όλα είναι γεμάτα από Θεούς» γι' αυτόν. Το σημαντικότερο ωστόσο είναι, ότι μέσω της προβληματικής του για την αρχή του κόσμου, ανήγαγε τα πολλαπλά φαινόμενα του κόσμου σε μία απρόσωπη, μοναδική ή ενιαία αρχή, γεγονός που τον κατατάσσει δίκαια στην χορεία των μεγάλων φιλοσόφων. Ο Θαλής είναι γνωστός και για την επιτυχημένη πρόβλεψη της ηλιακής έκλειψης του 585 π.Χ. Ο Αριστοτέλης ερμηνεύοντας αυτές τις φαινομενικά αντιφατικές απόψεις αναφέρει: Ο Θαλής είχε σκεφτεί τα μυθικά ποτάμια (Ωκεανούς), που ρέουν γύρω από τη γη και πηγάζουν από αυτή και η «Στύξ» («Στυγός ύδωρ», νερό της φρίκης), που δίπλα στον Αχέροντα, τη Λήθη, το Κοκύτος ή Κώκυτος κ.α. είναι ο ποταμός των νεκρών, που σημαίνει ότι το θεϊκό πάντα δια του ανθρώπου διεισδύει στη γη, ακριβώς όπως σε όλα τα έμβια όντα κάνει το νερό. Γνωστά ρητά του Θαλή είναι (<https://www.gnomikologikon.gr/authquotes.php?auth=145,05/01/20>): «Τι δύσκολον; Το εαυτόν γνώναι». (Τι είναι δυσκολότερο; Το να γνωρίσει κανείς τον εαυτό του). «Κρατίστην είναι δημοκρατίαν, την μήτε πλουσίους άγαν, μήτε πένητας έχουσαν πολίτας». (Αρίστη είναι η Δημοκρατία εκείνη, η οποία δεν έχει, ούτε υπερβολικά πλουσίους, ούτε υπερβολικά φτωχούς πολίτες). «Πιστόν γη, άπιστον θάλασσα, άπληστον κέρδος». (Ασφαλής είναι η στεριά, επισφαλής η θάλασσα, αχόρταγο το κέρδος). «Αγάπα τον πλησίον». (Να αγαπάς τον πλησίον σου). «Τι σοφώτερον; Χρόνος. Τα μεν γαρ εύρηκεν ούτος ήδη, τα δ' ευρήσει». (Τι είναι το πιο σοφό; Ο χρόνος. Γιατί αυτά μεν αυτός τα έχει ανακαλύψει ήδη, τα άλλα δε θα τα ανακαλύψει στο μέλλον). «Τι βλαβερώτατον; Κακία. Και γαρ τα χρηστά βλάπτει παραγενομένη». (Τι είναι το πιο βλαβερό; Η κακία. Γιατί βλάπτει και τα καλά, όταν τα πλησιάζει). «Τι κάλλιστον; Κόσμος. Παν γαρ το κατά τάξιν τούτου μέρος εστί». (Τι είναι ωραιότατο; Ο Κόσμος. Γιατί οτιδήποτε γίνεται με τάξη, είναι δικό του μέρος), κ.α.

Ας επανέλθουμε στην αρχική έννοια της «Φιλοσοφίας» και του «Φιλοσοφείν»: Η ετυμολογία της λέξης «Φιλοσοφία» (Philosophy, Philosophie) προέρχεται από τις λέξεις «φιλείν» (αγαπώ) (I love, ich liebe) και «σοφία» (Wisdom, Weisheit), δηλαδή αγάπη για τη σοφία. Φιλόσοφος είναι αυτός ο οποίος είναι φίλος (Friend, Freund) της σοφίας. Ως επιστημονικός κλάδος η Φιλοσοφία ασχολείται με ερωτήματα, προβλήματα ή απορίες που μπορούμε να αποκαλέσουμε οριακά (marginal), θεμελιώδη (fundamental), ή έσχατα (ultimate, ultimativ), όπως αυτά της ύπαρξης (existence, Existenz), της γνώσης (knowledge, Wissen), των αξιών (value, Wert), της αιτίας (cause, Ursache), της γλώσσας (language, Sprache), της νόησης (mind, Verstand) κ.α. Ξεχωρίζει από άλλους τρόπους αντιμετώπισης των παραπάνω προβλημάτων, από την κριτική και γενικώς τη συστηματική προσέγγιση των θεμάτων και την οικοδόμησή της πάνω σε λογικές εξηγήσεις. Η φιλοσοφία μας ανοίγει νέους δρόμους και αναζητά απαντήσεις σε ερωτήματα, τα οποία πιθανώς ξεπερνούν τις ανθρώπινες γνωστικές δυνατότητες, βοηθώντας στη διερεύνηση των ορίων της ανθρώπινης σκέψης, ακόμα και όταν ο επαγωγικός της προβληματισμός δε φτάνει σε κάποιο αποτέλεσμα. Δε θα ήταν λάθος να πούμε, ότι

η φιλοσοφία είναι σκέψη πάνω στην ίδια τη σκέψη και τις δυνατότητές της. Γενικώς θα μπορούσε να διατυπώσει κανείς, ότι φιλοσοφική σκέψη είναι η διανοητική διερεύνηση βαθέων ερωτημάτων για τη σχέση του ανθρώπου με τον γύρο κόσμο και τη θέση του σ' αυτόν. Η φιλοσοφία δεν αρκείται στην ανάλυση της πραγματικότητας του εμπειρικού κόσμου, αλλά διατυπώνει προτάσεις για την αλλαγή του. Φιλόσοφος είναι αυτός που ακολουθεί τον δρόμο της σοφίας και δεν αρκείται στο να διατυπώσει πώς έχουν τα πράγματα, δηλ. να κάνει μόνο διαπιστώσεις, αλλά προχωρά και σε συγκεκριμένες προτάσεις για το πώς θα μπορούσαν να είναι τα πράγματα (δέον γενέσθαι). Συνεπώς η «Φιλοσοφία» και οι «Φιλόσοφοι» δεν ενδιαφέρονται μόνο για τη γνώση των πραγμάτων, αλλά έχουν και αγωνία για την ίδια τη γνώση και είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη λέξη «Επιστήμη» (Science, Wissenschaft). Οι εκάστοτε φιλόσοφοι, σύμφωνα με το εννοιολογικό περιεχόμενο που προσάπτουν στην φιλοσοφία, δημιουργούν και το ανάλογο φιλοσοφικό ρεύμα, δηλ. τις φιλοσοφικές τάσεις, προσεγγίσεις ή την φιλοσοφική σχολή (philosophical school, philosophische Schule).

1.2 Έννοια, χαρακτηριστικά και χρησιμότητα της φιλοσοφίας

Η φιλοσοφική έρευνα και η επιστημονική προσέγγιση σε φιλοσοφικά ζητήματα, έλκει την καταγωγή της στα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων. Η φιλοσοφία αποτελεί την δεξαμενή και την πηγή άντλησης γνώσης για όλες τις επιστήμες. Ο φίλος της σοφίας αποκαλείται εκείνο το άτομο, το οποίο επιζητά και διερευνά τις σχέσεις ανάμεσα στην ύπαρξη και στη νόηση, στην ύλη και στη ψυχή του ανθρώπου. Προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα της προέλευσης, του ρόλου και της κατάληξης του ανθρώπου, ως μοναδικής προσωπικότητας. Η φιλοσοφία κατά την αρχαιότητα αποκαλείτο η «επιστήμη των επιστημών». Για το μεγάλο Έλληνα φιλόσοφο Αριστοτέλη όλα, τα οποία σήμερα χαρακτηρίζουμε ως επιστήμη, αποτελούν μέρος της μεγάλης πνευματικής προσπάθειας της ανθρωπότητας να προσεγγίσει το τέλειο. Έτσι χαρακτηρίζει την «Φιλοσοφία»: Ως πρώτη των επιστημών (prima philosophia) (Klein, 2011). Η φιλοσοφία ανοίγει γνωσιακούς δρόμους και θέτει ερωτήματα, στα οποία καλούνται να απαντήσουν οι άλλες επιστήμες. Αυτή η εκτεταμένη χρήση του όρου Φιλοσοφία διατηρήθηκε έως τα τέλη του 18ου αιώνα. Ο σκωτσέζος ιστορικός και φιλόσοφος, που επηρέασε την ανάπτυξη δύο σχολών φιλοσοφίας, του σκεπτικισμού (skepticism, Skeptizismus) και του εμπειρισμού (empiricism, Empirismus) David Hume (1711 – 1776), χρησιμοποιούσε το κατηγορημα (predicate) «φιλοσοφικό» τις περισσότερες φορές ταυτόσημα με αυτό, το οποίο σήμερα αναφέρουμε ως «επιστημονικό». Σε μερικά αγγλικά πανεπιστήμια η έδρα της φυσικής ονομάζεται ακόμη «Chair for natural Philosophy». Αυτό δεν αποτελεί μόνο ένα «spleen» των Άγγλων, αλλά και αποδεικτικό στοιχείο της συνέχειας της φιλοσοφικής παράδοσης, η οποία οδήγησε στη διαμόρφωση των επιμέρους επιστημών. Χαρακτηριστικός ακόμη είναι και ο τίτλος των Διδασκόντων Διπλωμάτων των οικονομικών επιστημών (και όχι μόνο), που αναφέρεται ως PhD (Doctor of Philosophy, Doktor der Philosophie).

Η φιλοσοφική σκέψη συχνά χαρακτηρίζεται ως εποικοδομητική εξέταση θεμελιωδών όρων, ερωτήσεων και προοπτικών στο πλαίσιο της ανθρώπινης κατανόησης του κόσμου και του εαυτού του. Η φιλοσοφία μπορεί να προσδιοριστεί και αρνητικά, για παράδειγμα ως προβληματισμός σε θεμελιώδη ζητήματα, τα οποία συνήθως δε ζητούνται από την πλευρά άλλων επιστημών ή εξειδικευμένων πρακτικών. Μπορεί να προσεγγιστεί και θετικά, για παράδειγμα ως συστηματικός προβληματισμός για τη σκέψη μας. Οι προσεγγίσεις αυτές μπορεί να διατυπωθούν μέσα από τις βασικές μορφές ερωτημάτων του τύπου: «Τι σημαίνει X στην πραγματικότητα;» ή «Τι εννοούμε ακριβώς όταν λέμε Y;». Αντί για έναν περιεκτικό ορισμό (στον οποίο οι φιλόσοφοι δεν έχουν μέχρι στιγμής καταφέρει να συμφωνήσουν), μπορεί να είναι χρήσιμο να εξετάσουμε με ποια ερωτήματα και θέματα ασχολούνται οι φιλόσοφοι. Η φιλοσοφία χωρίζεται συνήθως σε δύο (2) βασικούς τομείς. Το διακριτικό κριτήριο είναι το ζήτημα του πόσο τα αντίστοιχα πεδία της απασχόλησης ασχολούνται με τις πραγματικές ανθρώπινες ενέργειες, δηλ:

1. **Θεωρητική φιλοσοφία (Theoretical Philosophy, Theoretische Philosophie):** Η θεωρητική φιλοσοφία περιλαμβάνει τις θεωρίες των διαφόρων επιστημών (philosophy

of science, Wissenschaftstheorie), της θεωρίας της συμπεριφοράς (behavioral sciences, Verhaltenswissenschaften), της οντολογίας (Ontology, Ontologie), της σημασιολογίας (semantics, Semantik), της φιλοσοφίας της γλώσσας (philosophy of language, Philosophie der Sprache), του πνεύματος (cognitive, Geistes) κ.α. Με τη σειρά τους, τα τρία (3) πεδία που είναι λιγότερο εύκολο να ταξινομηθούν στην κλασική διάκριση μεταξύ θεωρητικής και πρακτικής φιλοσοφίας, είναι: α) Η Λογική (logic, Logik), β) Η Αισθητική (aesthetics, Ästhetik), και γ) Το ζήτημα της ελεύθερης βούλησης και ευθύνης (free will and responsibility, Willensfreiheit und Verantwortung).

2. **Πρακτική φιλοσοφία (Practical philosophy, Praktische Philosophie):** Η πρακτική φιλοσοφία περιλαμβάνει την Ηθική (Ethik), που ασχολείται κυρίως με ερωτήματα του είδους: Ποιες ανθρώπινες πράξεις είναι αποδεκτές και ορθές και ποιες ανάρμοστες και λανθασμένες; Περιλαμβάνει επίσης την Ηθική υπό την έννοια του Moral (από το λατινικό Moralis = τρόπος, χαρακτήρας, σωστή συμπεριφορά). Η ηθική υπό την έννοια του Moral, μπορεί να είναι ένα σύνολο προτύπων ή αρχών, τα οποία προέρχονται από κάποιο κώδικα δεοντολογίας μιας συγκεκριμένης φιλοσοφίας, θρησκείας ή πολιτισμού ή μπορεί και να προέρχονται από ένα πρότυπο που κάποιο άτομο πιστεύει ότι πρέπει να είναι καθολικό. Η ηθική αυτή μπορεί επίσης να είναι συνώνυμη με την «καλοσύνη» (goodness, Güte) ή την «ορθότητα» (rightness, Richtigkeit). Επιπρόσθετα περιλαμβάνει τη νομική, την κοινωνική και την πολιτική φιλοσοφία.

Οι διάφορες επιστήμες αποσχίστηκαν με την πάροδο του χρόνου από την φιλοσοφία. Μερικοί φιλόσοφοι μάλιστα σήμερα θεωρούν, ότι η φιλοσοφία δεν αποτελεί επιστήμη υπό την καθαρή έννοια του όρου, αλλά είναι ένας ορθολογικά δομημένος κλάδος (Dilthey, 1991: 57-58). Αυτή η αντίληψη για το ρόλο της φιλοσοφίας δεν είναι αρχαϊκή. Κατά την αντίληψη αυτή, ο παραδοσιακός ρόλος της φιλοσοφίας στο σύστημα των επιστημών είναι κατά κάποιο τρόπο να αποτελεί την «επιστήμη των αρχών», δηλ. να θέτει τα πλαίσια, μέσα στα οποία θα κινηθούν οι υπόλοιπες επιστημονικές προσεγγίσεις. Προσδιορίζει δηλ. τις αρχές, τους κανόνες κ.λπ. με βάση τους οποίους πρέπει να κινηθεί μια επιστήμη (science, Wissenschaft) υπό την έννοια της επιστημονικής πειθαρχίας (discipline, Disziplin), προκειμένου να καθιερωθεί ως τέτοια. Εάν οι βασικές αρχές ενός νέου επιστημονικού τομέα έχουν προσδιοριστεί ή ευρεθεί, τότε αυτός αποκόπτεται και απογαλακτίζεται από τον κύριο κορμό της φιλοσοφίας και κινείται αυτοτελώς. Βέβαια η επιβίωσή του και η υπόλοιπη διαδρομή επαφίεται στη δυναμική του νέου επιστημονικού κλάδου.

Ήδη στον αρχαίο κόσμο οι άνθρωποι άρχισαν να διαιρούν την φιλοσοφία (ως συνώνυμο της επιστήμης) σε διαφορετικές επιστημονικές περιοχές (Disziplin) – αρχικά με τους Στωικούς (περίπου 4ος αιώνας π.Χ. έως 2ος αιώνας μ.Χ., Ζήνων ο Κιτιεύς (334 π.Χ. – 262 π.Χ., Χρύσιππος (280 π.Χ. – 206 π.Χ.) κ.α.) στη λογική (Logic, Logik), την Φυσική (physics, Physik) και την ηθική (ethics, Ethik). Η λογική (λόγος) ασχολήθηκε με όλα όσα έχουν να κάνουν με τη γλώσσα και τη συλλογιστική. Η φυσική (φύσις – Natur) ασχολήθηκε με όλα τα φυσικά φαινόμενα και η ηθική (έθος, ήθος – έθιμο), ασχολήθηκε με την ανθρώπινη συμπεριφορά και τους κανόνες της. Στη συνέχεια με βάση τη διαίρεση του Ρωμαίου μελετητή Marcus Terentius Varro (116 π.Χ. – 27 π.Χ.), διαχωρίστηκαν οι επτά (7) φιλελεύθερες τέχνες, οι οποίες περιελάμβαναν:

- **Trivium** (τρεις δρόμοι, τρία αντικείμενα μελέτης) που περιελάμβαναν τη:
 1. **Γραμματική (grammar, Grammatik):** Τυπικά σωστή ομιλία.
 2. **Λογική (Logic, Logik):** Κατά το περιεχόμενο σωστή ομιλία, διαλεκτική.
 3. **Ρητορική (Rhetoric, Rhetorik):** Ομιλία εύκολα κατανοητή κατά την εκφορά.
- **Quadrivium** (τέσσερις δρόμοι, τέσσερα αντικείμενα) που περιελάμβαναν την:
 1. Αριθμητική (Arithmetic, Arithmetik): Ασχολείται με τη θεωρία των αριθμών (number theory, Zahlentheorie).
 2. Γεωμετρία (Geometry, Geometrie): Συμπεριλάμβανε και τη Γεωγραφία (geography, Geographie), την Φυσική ιστορία (natural history, Naturgeschichte) και ασχολείται με τα σχήματα και την εξέλιξη των ειδών.

3. Μουσική (Music, Musik): Περιλαμβάνει τη θεωρία της μουσικής (theory of music, Musiktheorie).
4. Αστρονομία (Astronomy, Astronomie): Ασχολείται με τη μελέτη των ουράνιων σωμάτων και φαινομένων.

Πίνακας 1: Οι επτά (7) «ελεύθερες τέχνες» (Liberal Arts)

THE TRIVIUM:**The three arts of language pertaining to the mind**

Logic.....art of thinking

Grammarart of inventing and combining symbols

Rhetoric.....art of communication

THE QUADRIVIUM:**The four arts of quantity pertaining to matter**Discrete quantity or number

Arithmetictheory of number

Music.....application of the theory of number

Continuous quantity

Geometrytheory of space

Astronomyapplication of the theory of space

Πηγή: <https://www.memoriapress.com/articles/what-are-the-liberal-arts/>, [27/12/19].

Έτσι λοιπόν, οι λεγ. «artes liberales» σχημάτισαν στο μεσαιωνικό και αναγεννησιακό Πανεπιστήμιο τις επονομαζόμενες «Σχολές των καλλιτεχνών», μέχρι την εμφάνιση της φιλοσοφικής σχολής. Εκτός από τις «σχολές των καλλιτεχνών», υπήρχαν και άλλες τρεις (3) σχολές στα κλασσικά Πανεπιστήμια της Ευρώπης: 1) Η Θεολογία, 2) Η Νομική, και 3) Η Ιατρική. Οι «artes liberales» διαμορφώθηκαν σε αντιδιαστολή προς τις «artes mechanicae», δηλ. τις πρακτικές ή μηχανικές τέχνες, οι οποίες υπήρχαν στα διάφορα Πανεπιστήμια της Ευρώπης και αφορούσαν στην απόκτηση ικανοτήτων και δεξιοτήτων των ανθρώπων για καθημερινή χρήση στην οικοτεχνία και βιοτεχνία, προκειμένου να καλυφτούν οι καθημερινές ανάγκες για υλικά αγαθά.

Η σημαντικότητα της φιλοσοφίας και της φιλοσοφικής σκέψης για την εξέλιξη των πραγμάτων είναι μεγάλη και αναντικατάστατη. Όπως αναφέρθηκε, η φιλοσοφία ανοίγει δρόμους και διαμορφώνει το πλαίσιο και για τις υπόλοιπες επιστήμες. Μπορεί για τον καθημερινό άνθρωπο να μη γίνεται κατανοητή η σημαντικότητα της Φιλοσοφίας ως επιστημονικού κλάδου. Ίσως επίσης να αντιμετωπίζει τους φιλοσόφους και γενικά αυτούς που ασχολούνται με τέτοιου είδους ζητήματα με ανάμικτα συναισθήματα, όπως δέος, θαυμασμό, σκεπτικισμό, μπορεί και με απόρριψη, καθότι δε συμβάλλουν καθόλου στη βελτίωση της καθημερινότητάς του. Ο καθημερινός άνθρωπος θέτει πρακτικά ζητήματα και απαιτεί αυτά να έχουν επίσης πρακτικά αποτελέσματα. Δεν είναι πάντα εύκολο να αντικρουστούν οι απόψεις των καθημερινών ανθρώπων, δεδομένης της δεσπόζουσας θέσης και της δημοφιλίας που έχουν οι άλλες επιστήμες σήμερα (π.χ. Οικονομία, Ψυχολογία, Νομική, Μαθηματικά, Χημεία, Φυσική κ.α.) και η τεχνολογία στην καθημερινή του ζωή. Στη διαμόρφωση μιας τέτοιας επιφυλακτικής ή και αρνητικής στάσης και εικόνας που επικρατεί στην κοινωνία απέναντι στην Φιλοσοφία, συνέβαλε και βοήθησε πολλές φορές και η ίδια η Φιλοσοφία ως επιστήμη διαμόρφωσης αρχών και πλαισίων. Μετά τις μεγάλες συμβολές των αρχαίων φιλοσόφων, των σημαντικών προσωπικοτήτων

και στοχαστών της Αναγέννησης και του 18ου, 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα, δεν έχει να προτείνει σήμερα σχεδόν τίποτε σημαντικό. Εμφανίζεται όλο και ποιο κατακερματισμένη και αποστασιοποιημένη από τις μεγάλες εξελίξεις της ανθρωπότητας. Πολλές φορές έρχεται όχι *ex ante*, δηλ. να προβλέψει και να προλάβει τις εξελίξεις και να προετοιμάσει τους ανθρώπους για τα επερχόμενα ζητήματα, αλλά *ex post*, δηλ. για να εξηγήσει εκ των υστέρων τα πράγματα ή τα φαινόμενα που ήδη έχουν επεκταθεί στον τομέα των προσωπικών εμπειριών των καθημερινών ανθρώπων και να τους προτρέψει, πως πρέπει να παλέψουν για να τα διορθώσουν. Επιπρόσθετα η φιλοσοφία προσφέρει μόνο σκεπτικιστικές αμφιβολίες, ως μια μεθοδολογική προσέγγιση στα φαινόμενα της ζωής, από τα οποία ο μέσος άνθρωπος δεν έχει πάλι να κερδίσει τίποτε πρακτικό για την καθημερινότητά του. Η φιλοσοφία δεν έχει να προσφέρει πλέον βοηθητικές και χρήσιμες απαντήσεις στα μεγάλα ζητήματα της ανθρωπότητας, όπως αυτό γινόταν κατά τις περασμένες εκατονταετίες, δηλ. σε ζητήματα του περιβάλλοντος, της παγκόσμιας φτώχειας, της ανισοκατανομής του εισοδήματος, των πολεμικών συρράξεων, των πολιτικών συστημάτων κ.λπ.

Με λίγα λόγια, ο όρος «φιλοσοφία» προσκρούει στην άγνοια και την απόρριψη της κοινωνίας και όχι στο θαυμασμό και την έγκριση. Βέβαια μαζί με αυτή, την ίδια τύχει έχει και ο ίδιος ο εκφραστής της, δηλ. ο φιλόσοφος. Η φιλοσοφία και οι φιλόσοφοι έχουν γίνει απόμακροι, πολλές φορές χρησιμοποιούν δυσνόητες εκφράσεις και αυτό τους απομακρύνει περισσότερο από τους ανθρώπους και την καθημερινότητα των πολιτών. Δυστυχώς πολλές φορές στρατεύονται κάτω από κομματικές ομπρέλες και σκοπιμότητες. Αυτή τους η μονοδιάστατη προσέγγιση διαμορφώνει συνθήκες αμφισβήτησής τους, συμπαρασύροντας όμως και την ίδια την φιλοσοφία στην απαξίωση. Δηλ. οι άνθρωποι απογοητεύονται από τους φιλοσόφους και η απογοήτευση αυτή οδηγεί συνεπαγωγικά στην απογοήτευση από την φιλοσοφία. Αυτό βέβαια συμβαίνει και για πολλούς άλλους τομείς, όπως τους ιερείς με τη Θρησκεία, τους συνεταιριστές με τους Συνεταιρισμούς, τους πολιτικούς με την Πολιτική κ.α. Ήρθε λοιπόν το τέλος της «θεωρητικής» φιλοσοφίας και η αντικατάστασή της με μια ποιο «πρακτική» φιλοσοφική προσέγγιση; Τι σημαίνει άραγε «φιλοσοφική πρακτική», ιδιαίτερα με αυτή που κατ' αντιδιαστολή ονομάστηκε ακόμη από την εποχή του Αριστοτέλη, ως «πρακτική φιλοσοφία» και καθιερώθηκε με τον όρο Ηθική; Ποια απαίτηση έχουν από αυτή την προσέγγιση οι «πρακτικοί» της φιλοσοφίας και οι καθημερινοί πολίτες; Η μήπως η φιλοσοφική πρακτική αποτελεί έκφραση της αγωνίας των φιλοσόφων να περισώσουν ότι απέμεινε από την ακαδημαϊκή φιλοσοφική προσέγγιση και διδασκαλία, που τη βλέπουν να κατακρημνίζεται και να απαξιώνεται;

1.3 Η αξία της πρακτικής φιλοσοφίας και φιλοσοφικής πράξης

Στην ιστορία της φιλοσοφικής σκέψης υπήρξαν και υπάρχουν βέβαια φιλοσοφικά ρεύματα και σοβαρές προσπάθειες για να αποδειχθεί η πρακτική εφαρμογή και ουσιαστική χρησιμότητα της φιλοσοφίας για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Αν κάτι δεν είναι χρήσιμο για τους ανθρώπους και τη βελτίωση της ζωής τους με τον ένα ή άλλο τρόπο, δεν μπορεί να επιβιώσει. Έτσι κατά τον Αριστοτέλη, ο Σωκράτης (469 π.Χ. – 399 π.Χ.) φέρεται να είπε ότι: «Δεν έχει νόημα να ζήσει κανείς μια ζωή, η οποία δεν έχει εξεταστεί φιλοσοφικά». Επίσης ο Επίκουρος του Νεοκλέους ο Γαργήτιος (341 π.Χ. – 270 π.Χ.) ανέφερε κάτι παρόμοιο, στην επιστολή του προς τον Μενοικέα όταν του λέει: «Δεν πρέπει κανείς ούτε όταν είναι νέος να διστάζει να φιλοσοφεί, ούτε πάλι όταν είναι γέροντας να βαριέται και να μη φιλοσοφεί. Κανένας δεν είναι ανόριμος ακόμη, και για κανέναν δεν είναι πια πολύ αργά να φροντίσει για την υγεία της ψυχής του». Και οι μετέπειτα φιλοσοφικές σχολές που προήλθαν από την παραπάνω φιλοσοφική προσέγγιση, πρότασσαν τη μεγάλη σημασία των φιλοσοφικών ιδεών για την αντιμετώπιση της ζωής και την επίτευξη της ευτυχίας και της ικανοποίησης. Εξάλλου κάτι παρόμοιο ήθελε να τονίσει και ο Μ. Αλέξανδρος, όταν ανέφερε για τον «φιλόσοφο» δάσκαλό του Αριστοτέλη: «Στους γονείς μου οφείλω το ζην και στον δάσκαλό μου το εύ ζην!».

Και στην σημερινή εποχή, πολλοί μελετητές της ιστορίας της φιλοσοφίας προσπάθησαν να αποδείξουν, και το πέτυχαν, την μεγάλη πρακτική αξία της φιλοσοφίας και της φιλοσοφικής σκέψης για την καθημερινή ζωή του ανθρώπου. Ο Γάλλος φιλόσοφος και ιστορικός της φιλοσοφίας Pierre

Hadot (1922 – 2010) στο γνωστό του έργο με τίτλο: «Philosophie als Lebensform: Antike und moderne Exerzitien der Weisheit;» (Η φιλοσοφία ως τρόπος ζωής: Αρχαία και σύγχρονα καταφύγια για τη σοφία; Philosophy as a way of life: ancient and modern exercises on wisdom;) διατύπωσε την άποψη, ότι η προσφυγή στις αρχαίες «συνταγές» για ενάρετη ζωή προσφέρουν λύσεις και τονίζουν την πρακτικότητα της φιλοσοφικής σκέψης (Hadot, 2005). Επίσης και ο Γερμανός φιλόσοφος Wilhelm Schmid (1956 –) στο σημαντικό του έργο με τίτλο: «Philosophie der Lebenskunst. Eine Grundlegung» (Φιλοσοφία της τέχνης του ζην: Μια θεμελίωση, Philosophy of the art of living: A foundation), τονίζει ότι στόχος κάθε φιλοσοφικής σκέψης και γενικά της φιλοσοφίας είναι να διαμορφώσει το θεωρητικό πλαίσιο και να προσφέρει τα εργαλεία, με τη βοήθεια των οποίων το άτομο μπορεί να διαμορφώσει τη ζωή του (Schmid, 1998). Ο νέος τρόπος προσέγγισης και προβληματισμού των φιλοσοφικών εννοιών στη σύγχρονη εποχή θα πρέπει να διαμορφώσει μια επαναπροσέγγιση όλων όσων ο νεωτερικός άνθρωπος εκλαμβάνει ως στοιχεία «καλής ζωής» (good life, guten Leben) ή στοιχεία όμορφης ζωής (beautiful life, schönes Leben). Στο έργο αυτό του Schmid τονίζεται η σημασία της οικολογίας, όσον αφορά την τέχνη του να ζει κανείς καλά και όμορφα, η οποία θα δώσει πάλι νόημα, κύρος και πρακτικότητα στην Φιλοσοφία. Σημαντικό επίσης βήμα στην πρακτικότητα της φιλοσοφικής σκέψης για τον καθημερινό άνθρωπο είναι η επινόηση του Γερμανού φιλοσόφου Gerd B. Achenbach (1947 –) για τη δημιουργία του θεσμού της «φιλοσοφικής πράξης» (Philosophical practice, Philosophische Praxis), δηλ. της εξωστρέφειας της φιλοσοφίας και την οργάνωση διαλέξεων, συζητήσεων και άλλων μορφών δράσης (philosophische Panel, Programm Workshop κ.α.) από φιλοσόφους, έξω και πέρα από τις αίθουσες διδασκαλίας με ακροατήριο, οι οποίοι ενδιαφέρονται για άμεσο διάλογο και διάδραση (Achenbach, 1984). Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης και με στόχο την εκλαΐκευση όχι μόνο των φιλοσοφικών απόψεων, λειτουργούν σήμερα πολλές μορφές διάδοσης της γνώσης από ιδρύματα, ανοιχτά Πανεπιστήμια, θεσμούς κατάρτισης κ.α. Στη δεκαετία του 1990 ο Marc Sautet (1947 – 1998) εγκαινίασε το θεσμό των «Φιλοσοφικών Καφενείων» (Philosophische Cafés), όπου συζητούνται δημοσίως πρακτικά φιλοσοφικά θέματα και προσεγγίσεις σε μια ευχάριστη ατμόσφαιρα (Oppermann, 2006). Επίσης στην κατεύθυνση αυτή ασχολείται και η λεγ. «φιλοσοφική ψυχική φροντίδα» (philosophischen Seelsorge) σε νοσοκομεία, ιδρύματα κ.α., όπου παρέχονται υπηρεσίες συμβουλευτικής σε πρακτικό επίπεδο.

Η «φιλοσοφική πρακτική» εξετάζει την ουσία της φιλοσοφίας περισσότερο από την πρακτική της. Ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την φιλοσοφική σκέψη και όχι για την δράση. Ο φιλόσοφος που ονομάζεται και ο φίλος της σοφίας, επιδιώκει κατά τον Πλάτωνα να φτάσει στην τελειότητα από την ατέλεια ή, στο μέτρο του δυνατού, να ξεπεράσει την τελειότητα μέσα από την ατέλεια. Αντί της τελειότητας, μπορούμε να αναφέρουμε και έννοιες όπως το καλό, το όμορφο, το αληθινό κ.λπ. Για την φιλοσοφική πράξη, φιλοσοφία σημαίνει να συνειδητοποιήσουμε τις ατέλειες και τις αδυναμίες της ανθρώπινης ζωής και να προσπαθήσουμε να τις ξεπεράσουμε. Να προσεγγίζουμε την ουσία των πραγμάτων και τα αίτια δημιουργίας των προβλημάτων. Μέσα από την ανάλυσή τους να διαμορφώνουμε πρακτικές, προκειμένου να ξεπεράσουμε αυτά τα εμπόδια και με τη διαμορφωμένη πλέον γνώση και εμπειρία να διαμορφώσουμε συνθήκες, ώστε μη ξαναπαρουσιαστούν μπροστά μας. Συνεπώς για την φιλοσοφία είναι σημαντικό να αναγνωρίζει κανείς και να συνειδητοποιεί γρήγορα την ουσία των προβλημάτων και να λαμβάνει ορθές αποφάσεις στην κατεύθυνση αναζήτησης της τελειότητας και της αλήθειας. Αυτό σημαίνει συνεχής αμφισβήτηση και κριτική των νέων απαντήσεων. Μέσω αυτής της τακτικής ο φιλόσοφος αποκτά σταδιακά και βαθμιαία νέους και ευρύτερους ορίζοντες σκέψης, αποκτά μεγαλύτερα και υψηλότερα επίπεδα προσέγγισης της αλήθειας και της τελειότητας και δίνει αποτελεσματικότερες προοπτικές και λύσεις στα προβλήματα που τον απασχολούν. Βέβαια η προσέγγιση και η κατανόηση της φιλοσοφίας με αυτό τον τρόπο, δεν είναι πραγματικά τόσο διαφορετική από αυτό της ακαδημαϊκής μορφής φιλοσοφίας. Απλά η ακαδημαϊκή προσέγγιση της φιλοσοφίας μετακινείται και ασχολείται με πολύ μεγαλύτερα και ποιο αφηρημένα θέματα και προβληματισμούς. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το θέμα της γνώσης διαδραματίζει πολύ μεγαλύτερο ρόλο στην επιστημονική – ακαδημαϊκή προσέγγιση της φιλοσοφίας, διότι είναι δύσκολο να προσεγγιστεί χωρίς βαθιές και εξειδικευμένες γνώσεις. Αυτό ακριβώς είναι και το κρίσιμο

σημείο της διαφοράς μεταξύ της πανεπιστημιακής – ακαδημαϊκής προσέγγισης της φιλοσοφίας και της «φιλοσοφικής πράξης». Η φιλοσοφική πράξη δεν απαιτεί υψηλές γνώσεις φιλοσοφίας και βαθιές θεωρητικές προσεγγίσεις. Απαιτεί απλά την προθυμία, αλλά και την ικανότητα να χρησιμοποιεί κανείς αντανakλαστικά το πνεύμα του και να ακολουθεί την οδό της φιλοσοφικής αμφισβήτησης. Η φιλοσοφική πράξη προσπαθεί να κατευθύνει το πνεύμα των ανθρώπων σε νέες οπτικές προσέγγισης των προβλημάτων, να ανοίξει τους ορίζοντές τους και να τους διδάξει το «δέον γενέσθαι». Αυτό μπορεί να γίνει με απλές διεργασίες, χωρίς την ανάγκη ρητής αναφοράς σε τεχνητούς φιλοσοφικούς όρους ή θεωρίες μεγάλων φιλοσόφων.

Είναι γεγονός ότι η «θεραπευτική αξία» (therapeutic value, therapeutischer Wert) της φιλοσοφικής πρακτικής δεν είναι τόσο απλή, όσο ακούγεται. Η πρακτική προσέγγιση του φιλοσόφου εξαρτάται πάντοτε από τις ερωτήσεις που θέτει και την επίλυση των αναγκών του καθημερινού ανθρώπου. Πολλές φορές ορισμένοι «φιλόσοφοι» ή λόγιοι, χρησιμοποιούν δυσνόητες ή και σύνθετες έννοιες για να δώσουν βαρύτητα στον λόγο τους. Αυτό απογοητεύει ή αποστασιοποιεί τον καθημερινό άνθρωπο. Με τον τρόπο αυτό ο φιλόσοφος και η φιλοσοφική πρακτική δεν παίζει το θεραπευτικό της ρόλο και μάλλον απωθεί το άτομο από το να διδαχτεί και να εκπαιδευτεί σε νέους τρόπους προσέγγισης των ατομικών και κοινωνικών ζητημάτων. Η φιλοσοφική πράξη θα πρέπει να στοχεύει στην όσο το δυνατόν απλούστερη προσέγγιση της αλήθειας και με τη μαιευτική τακτική και προσέγγιση των πραγμάτων κατά τον Σωκράτη, να στοχεύει στην επίλυση περισσότερο πρακτικών ζητημάτων, παρά αφηρημένων και θεωρητικών. Εν κατακλείδι, μπορούμε να πούμε ότι η ιδέα της «φιλοσοφικής πράξης» είναι η επιστροφή της φιλοσοφίας ως ειδικής μορφής αμφισβήτησης της σκέψης στα προβλήματα της καθημερινής ζωής. Μέσω αυτής, ο καθημερινός άνθρωπος θα έχει να κάνει με έναν φιλόσοφο περισσότερο ως «φιλοσοφικό διαμεσολαβητή», παρά ως πάτρωνα που θα του επιβάλλει πατερναλιστικά τις απόψεις του. Θα πρέπει ο φιλόσοφος να λειτουργεί ως καταλύτης ενεργοποίησης της ίδιας διαδικασίας προσανατολισμού του ατόμου. Πίσω από αυτές τις πρακτικές εδράζονται οι θεωρητικές υποθέσεις, ότι το κάθε άτομο έχει τις δικές του δυνατότητες να χρησιμοποιεί στην κατεύθυνση αυτή τις δικές του γνώσεις, βέβαια εφόσον είναι πρόθυμο να το πράξει. Ο φιλόσοφος, λόγω της φιλοσοφικής του κατάρτισης, έχει καθήκον, χρησιμοποιώντας τη σωκρατική μέθοδο των Ερωτήσεων – Απαντήσεων (Διαλεκτική), να διδάξει το άτομο χωρίς να το αποθαρρύνει ή να τον φορτώνει με περιττές ή εξειδικευμένες θεωρητικές γνώσεις. Η φιλοσοφική πράξη πρέπει να λειτουργεί ως πάροχος υπηρεσιών για αυτογνωσία και όχι ως πάροχος επιβολής γνώσης.

1.4 Οι επιστημονικοί κλάδοι της θεωρητικής φιλοσοφίας

Η διαίρεση της φιλοσοφίας σε επιστημονικούς κλάδους (scientific disciplines, wissenschaftliche Disziplinen), όπως και πολλοί άλλοι επιστημονικοί τομείς, ανάγεται πίσω στον Αριστοτέλη. Αν ο Σωκράτης ήταν ο πατέρας της φιλοσοφίας με τη μορφή του ζωντανού διαλόγου, ο Πλάτων ήταν πατέρας της φιλοσοφίας με τη μορφή του πνευματικού διαλόγου, και ο Αριστοτέλης πατέρας της φιλοσοφίας με τη μορφή της επιστημονικής διάλεξης. Και επειδή δεν μπορεί κανείς να μιλήσει ουσιαστικά για τα πάντα σε μια σειρά διαλέξεων, ο Αριστοτέλης αρχίζει να διαιρεί τις διαλέξεις του σε διαφορετικές επιστήμες για να μπορεί να απαντά σε συγκεκριμένες ερωτήσεις και να ορίζει – διευκρινίζει βασικούς όρους. Χωρίζει τις βασικές φιλοσοφικές του προσεγγίσεις σε τρεις (3) κατηγορίες (Kullmann, 1998):

1. Τις «πρακτικές επιστήμες» (practical sciences, praktischen Wissenschaften), στις οποίες ανήκουν η «Ηθική» (ethics, Ethik), η «Πολιτική» (Politics, Politik) και η «Οικονομία» (economics, Ökonomik), οι οποίες εξυπηρετούν τις ανάγκες των ατόμων και της πόλεως – κράτους στην κατεύθυνση της υλοποίησης του «εὖ ζην».
2. Τις «ποιητικές επιστήμες» (ή «τεχνικές», όπως θα λέγαμε σήμερα), όπως η «Ποίηση» (Poetry, Dichtkunst) και η «Ιατρική» (medicine, Medizin), που έχουν ως σκοπό την εξυπηρέτηση ενός αποτελέσματος, όπως το γλωσσικό καλλιτεχνικό έργο ή την υγεία του ασθενούς.
3. Τέλος, τις «θεωρητικές επιστήμες» (theoretical sciences, theoretischen Wissenschaften), οι οποί-

ες περιλαμβάνουν τα «Μαθηματικά» (mathematics, Mathematik), τη «Φυσική» (physics, Physik) και την «πρώτη φιλοσοφία» (first philosophy, Erste Philosophie), που στη συνέχεια ονομάζεται «μεταφυσική» (metaphysics, Metaphysik). Αυτές δεν έχουν ως στόχο την εφαρμογή της γνώσης που δημιούργησαν, παρά έχουν αξία από μόνες τους, καθότι συμβάλλουν στην ανακάλυψη των στοιχειωδών δομών προς την ευτυχία και αρμονία και την ανθρώπινη τελείωση, δηλ. τη διασύνδεσης του πραγματικού και του θεϊκού κόσμου. Στην κατεύθυνση αυτή προστίθενται και οι διαλέξεις του σχετικά με τη «Λογική» (Logic, Logik), η οποία διαμορφώνει το μεθοδολογικό εργαλείο (όργανον) της φιλοσοφικής προσέγγισης και επιστημολογίας των πραγμάτων.

Εντούτοις, επειδή ο Αριστοτέλης θέλει να εξετάσει αυτούς τους επιστημονικούς κλάδους, οι οποίοι είναι επίσης κλάδοι της φιλοσοφίας, σε έναν ποιο εξειδικευμένο επίπεδο, τις υποδιαιρεί πάλι σε «εσωτερικούς κλάδους» (internal disciplines, Binnendisziplinen), για τους οποίους παρουσιάζει ειδικές προσεγγίσεις τις λεγ. Πραγματείες, οι οποίες παρουσιάζονται γραπτώς στους μαθητές του. Έτσι, για παράδειγμα, η «φυσική επιστήμη» (Physics, Physik) χωρίζεται σε ένα γενικό, αφηρημένο και βασικό μέρος, στο οποίο συζητούνται οι στοιχειώδεις έννοιες της κίνησης (drive, Bewegung), του χρόνου (Time, Zeit) κ.α., οι λεγ. «διαλέξεις φυσικής» (physics lecture, Physikvorlesung), οι οποίες έχουν ως αντικείμενο ανάλυσης ποιο συγκεκριμένες περιοχές της φύσης. Αυτές είναι η Κοσμολογία (Cosmology, Kosmologie, De caelo), η Μετεωρολογία (Meteorology, Meteorologie, Meteorologica), η Ζωολογία (Zoology, Zoologie, De genera animalium, De partibus animalium κ.λπ.), η Ψυχολογία (Psychology, Psychologie, De anima) κ.α. Από την άλλη πλευρά, η «πρώτη φιλοσοφία» (First Philosophy, Erste Philosophie) ή όπως αργότερα αναφέρεται ως Μετά-Φυσική (Metaphysics, Metaphysik), τμηματοποιείται στην «Θεολογία» (Theology, Theologie), η οποία κατά τον 17ο αιώνα μετονομάστηκε σε «Οντολογία» (Ontology, Ontologie), και η οποία εξετάζει το «είναι του όντος».

Πρέπει να επισημάνουμε, ότι αν και στα 2350 περίπου χρόνια που πέρασαν από το θάνατο του Αριστοτέλη, οι περισσότεροι τίτλοι της δικής του κατάταξης των επιστημονικών κλάδων εξακολουθούν να είναι σε ισχύ. Αυτό αποτελεί τρανή απόδειξη ότι ο μεγάλος Σταγειρίτης φιλόσοφος έκανε μια βαθιά, επιστημονική και κατάλληλη ταξινόμηση των επιστημονικών κλάδων. Ωστόσο ανεξάρτητα από το πόσο σημαντική είναι η ταξινόμηση των επιστημονικών κλάδων από τον Αριστοτέλη, και μόνο ότι αυτοί, και συνεπώς δι' αυτών, η ανθρώπινη γνώση διαχωρίστηκε σε θεματικούς τομείς (και έτσι ορίστηκαν και προσδιορίστηκαν τα πλαίσια λειτουργίας του κάθε κλάδου), είχε καθοριστική επίδραση και τεράστια πλεονεκτήματα για την εξέλιξη των επιστημών. Αυτό γιατί ο κάθε επιστημονικός κλάδος δεν έχει μόνο συγκεκριμένα αντικείμενα να εξετάσει, αλλά και διαφορετικά ερωτήματα να απαντήσει, βασικούς όρους, μέθοδο και μεθοδολογία να ακολουθήσει, προκειμένου να εξελιχθεί. Τα παραπάνω αποτελούν σημαντικούς παράγοντες ανάπτυξης των επιστημών. Έδωσαν τη δυνατότητα στους διάφορους επιστημονικούς κλάδους να απαλλαχτούν από τα βαρίδια της παραεπιστήμης και της ψευδοεπιστήμης. Η κατανομή της σκέψης σε γνωσιακούς τομείς γνώσης, διαμορφώνει τις συνθήκες έτσι ώστε οι επιστήμες και η φιλοσοφία, να παράγουν μεθόδους και τεχνικές για να διαχέονται καλύτερα και να διδάσκονται αποτελεσματικότερα.

Η λατινική λέξη «πειθαρχία» (disciplina), η οποία δέσποσε στις μεταγενέστερες συζητήσεις σχετικά με τον «εκπαιδευτικό κανόνα» (educational canon, Bildungskanon), παράλληλα με τη λέξη «δόγμα» (doctrina), που επίσης χρησιμοποιείτο, σημαίνει ακριβώς ότι ο μαθητής (discipulus) επιβάλλεται να έχει αυτοπειθαρχία. Λόγω και εξαιτίας αυτών των πλεονεκτημάτων, η διαίρεση του κόσμου της γνώσης σε εξειδικευμένους κλάδους, δεν έχει παραμείνει μια ιδιαιτερότητα της φιλοσοφίας, αλλά έχει επίσης καταστεί απαραίτητη και στις επιστήμες εκείνες, που έχουν σήμερα λιγότερη ή καθόλου σχέση με την φιλοσοφία, όπως ο αθλητισμός κ.α. Παρακάτω θα παρουσιάσουμε μια επισκόπηση των βασικών κλάδων της φιλοσοφίας. Ωστόσο πρέπει να τονίσουμε, ότι επιδιώκεται διαχωρισμός στην «συστηματική φιλοσοφία» (systematic Philosophy, systematischen Philosophie) μεταξύ της θεωρητικής και πρακτικής φιλοσοφίας, όπου η θεωρητική φιλοσοφία ασχολείται περισσότερο με ερωτήματα του τύπου: «Τι συμβαίνει;», ενώ η πρακτική φιλοσοφία ασχολείται με κανονιστικά ερωτήματα του τύπου: «Τι έπρεπε να συμβαίνει;» (δέον γενέσθαι).

1.5 Από τη Θεωρία στη Μετά - Θεωρία

Αν επιθυμεί κανείς να έχει πλήρη γνώση των διαφόρων επιστημονικών πεδίων, οφείλει πρώτα να μάθει και να κατανοήσει σφαιρικά τα θεμέλια των θεωρητικών προσεγγίσεων αυτών των πεδίων. Όταν αρχίσουμε να εξετάζουμε θεωρητικά ένα φιλοσοφικό – επιστημονικό πεδίο, πρέπει να διαμορφώσουμε και να κατανοήσουμε ένα σύνολο καθοριστικών και ιδιαίτερων χαρακτηριστικών. Η γνώση των θεωρητικών θεμελίων ενός επιστημονικού πεδίου, αποτελεί προϋπόθεση για επιστημονική έρευνα και προσανατολισμό. Ακόμη σημαντικότερο είναι, ότι οι θεωρίες διαμορφώνουν ένα πλαίσιο, μέσα από το οποίο μπορεί κανείς να παρατηρήσει και να διερευνήσει ολόκληρο τον κόσμο. Οι θεωρίες μπορούν να μας βοηθήσουν να εξηγήσουμε και να προβλέψουμε διάφορες κοινωνικές συμπεριφορές και να αναπτύξουμε προσεγγίσεις, οι οποίες θα βασίζονται σε φαινόμενα, τα οποία παρατηρούμε, αναλύουμε και συνθέτουμε. Με βάση τις παραπάνω δηλώσεις, η θεωρία έχει να επιτελέσει πολλαπλούς ρόλους και σκοπούς. Παρακάτω θα εξετάσουμε τη θεωρία και τα καθοριστικά χαρακτηριστικά της για να διευκρινίσουμε, τι ακριβώς είναι η θεωρία και πώς μπορεί να αξιολογηθεί. Επίσης θα διερευνήσουμε τις απαιτήσεις και τα κριτήρια αξιολόγησης της Μετά-θεωρίας, καθώς και τις διαφορές μεταξύ θεωρίας και Μετά-θεωρίας.

Ένας ενιαίος και καθολικός ορισμός για το τι είναι «θεωρία» δεν υπάρχει στη διεθνή βιβλιογραφία. Για τις ανάγκες αυτού του εγχειριδίου, ως θεωρία θα εννοούμε: «Ένα ολοκληρωμένο σύστημα ιδεών και προτάσεων που προσεγγίζει κάποιο ζήτημα από αφηρημένη ή συγκεκριμένη οπτική γωνία». Πρόκειται για τη θεωρία υπό την οπτική γωνία της φιλοσοφίας, δηλαδή ένα σύνολο ισχυρισμών, ουσιαστικά αξιωμάτων, που οδηγούν σε συμπεράσματα, ή υποστηρίζουν συμπεράσματα για την φύση του κόσμου. Η επιστημονική θεωρία είναι ένα ενοποιημένο σύνολο αρχών, γνώσεων και μεθοδολογιών για την εξήγηση της συμπεριφοράς κάποιου συγκεκριμένου εύρους εμπειρικών φαινομένων. Οι επιστημονικές θεωρίες προσπαθούν να καταλάβουν τον κόσμο της παρατήρησης και να νιώσουν την εμπειρία, καθώς επιχειρούν να εξηγήσουν το πως λειτουργεί ο φυσικός κόσμος. Μια επιστημονική θεωρία πρέπει να έχει κάποιες λογικές συνέπειες, τις οποίες μπορούμε να ελέγξουμε με το να κάνουμε προβλέψεις βασιζόμενοι στη θεωρία, ελέγχοντας την ορθότητα τους με εμπειρικά δεδομένα. Η ακριβής φύση όμως της σχέσης μιας θεωρίας που κάνει προβλέψεις και του τρόπου που τις ελέγχουμε εμπειρικά, είναι κάτι περί του οποίου οι φιλόσοφοι διαφωνούν ευρέως.

Η θεωρητικοποίηση ή η επαγωγική θεωρητικοποίηση (inductive theorizing, induktives Theoretisieren), αποτελεί συστατικό στοιχείο της θεωρίας. Εκτός από την επαγωγική θεωρία, η θεωρία καθοδηγεί τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τον κόσμο και την έρευνά μας. Όταν παρατηρώ ένα φαινόμενο ή μια συγκεκριμένη περίπτωση, οι αντιλήψεις μου (perceptions, Wahrnehmung) για την περίπτωση αυτή καθοδηγούνται κυρίως από μια θεωρία. Χρησιμοποιούμε τα θεωρητικά θεμέλια που μάθαμε στα ακαδημαϊκά επιστημονικά πεδία για να μας βοηθήσουν στην εξέταση των φαινομένων και στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τα φαινόμενα. Σύμφωνα με τον Alexander Jeffrey C. (1987: 3 επ.), οι θεωρίες σχετίζονται και εμπλέκονται πάντοτε στενά με την πραγματικότητα, όμως όσον αφορά τις κοινωνικές επιστήμες (social science, Sozialwissenschaften), οι ίδιες οι θεωρίες δημιουργούν τα πειράματα, τα οποία δοκιμάζουν και τεστάρουν τα γεγονότα. Στην πραγματικότητα είναι οι θεωρίες που δομούν την ίδια την πραγματικότητα, δηλ. τα γεγονότα (facts, Tatsachen) που μελετούν οι επιστήμονες. Επομένως, τι ακριβώς εννοούμε όταν αναφέρουμε ότι η θεωρία καθοδηγεί την έρευνά μας, δομεί τα γεγονότα που μελετάμε, ή διαμορφώνει την άποψή μας για τον κόσμο; Για να απαντήσουμε σε αυτές τις ερωτήσεις, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τις διαφορές στη θεωρία, με βάση τα επίπεδα αφάιρεσης (levels of abstraction, Abstraktionsebenen).

Οι θεωρίες μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως «ειδικές θεωρίες» (special theories, spezielle Theorien), ως «γενικές θεωρίες» (general theories, allgemeine Theorien) και ως «Μετά-θεωρίες» (Meta-theories, Meta-Theorien). Οι ειδικές θεωρίες είναι πιο συγκεκριμένες θεωρίες, οι οποίες εξετάζουν συγκεκριμένα φαινόμενα, όπως η Online – μάθηση κ.λπ. Οι ειδικές θεωρίες μας βοηθούν να εξηγήσουμε και να προβλέψουμε συγκεκριμένες περιπτώσεις, καταστάσεις κ.α. Παράδειγμα αποτελεί η «Ειδική θεωρία της σχετικότητας ή ειδική σχετικότητα», η οποία διατυπώθηκε από τον

Albert Einstein (1879 – 1955) το 1905. Πρόκειται για γενικεύσεις συγκεκριμένων περιπτώσεων ή φαινομένων, αλλά είναι υψηλότερου επιπέδου γενίκευση και «απομάκρυνση», σε σχέση με τη συγκεκριμένη περίπτωση και το συγκεκριμένο φαινόμενο. Με άλλα λόγια, η ειδική θεωρία είναι ένα βήμα «αφαίρεσης» από την ίδια την συγκεκριμένη περίπτωση. Η γενίκευση της συγκεκριμένης περίπτωσης εξηγεί το φαινόμενο και προβλέπει μελλοντικά περιστατικά. Η γενική θεωρία είναι ένα ακόμη υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης (higher level of abstraction, höhere Abstraktionsebene) από τις ειδικές θεωρίες. Παράδειγματα τέτοιων θεωριών είναι: Η «Γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος» (General Theory of Employment, Interest and Money, Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes), η οποία δημοσιεύτηκε το 1936 από τον John Maynard Keynes (1883 – 1946), η «Γενική θεωρία της σχετικότητας ή γενική σχετικότητα» (general theory of relativity or general relativity, allgemeine Relativitätstheorie), η οποία δημοσιεύτηκε το 1915 από τον Albert Einstein κ.α. Οι γενικές θεωρίες είναι το επίπεδο αφαίρεσης πάνω από μια συλλογή ειδικών θεωριών. Κατά τον Alexander (1987: 3) «οι γενικές θεωρίες είναι θεωρίες για τα πάντα, για τις «κοινωνίες» ως τέτοιες, για τη «νεωτερικότητα» και όχι για μια συγκεκριμένη σύγχρονη κοινωνία κ.α. Το επίπεδο αφαίρεσης πέρα από τις γενικές θεωρίες είναι αυτό που ονομάζουμε «Μετά – Θεωρία» (Metatheory, Metatheorie)». Ο ορισμός της θεωρίας, όπως προαναφέρθηκε, δεν είναι εύκολο πράγμα. Η θεωρία έχει πολλά και διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης, αλλά και διαφορετικούς στόχους με βάσει τους βαθμούς «αφαίρεσης» (Abstraction, Abstraktion). Επίσης, μερικές θεωρίες δεν κατηγοριοποιούνται σαφώς. Μια συγκεκριμένη θεωρία μπορεί να είναι μια γενίκευση, η οποία βασίζεται σε ένα συγκεκριμένο φαινόμενο ή μια συγκεκριμένη περίπτωση. Μια γενική θεωρία είναι μια γενίκευση μιας σειράς συγκεκριμένων θεωριών με υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης. Το υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης είναι οι Μετά-θεωρίες. Οι Μετά-θεωρίες δεν μπορούν να δοκιμαστούν, αλλά χρησιμοποιούνται για να καθοδηγήσουν την σκέψη για την κοινωνική αλληλεπίδραση και προσφέρουν παραδοχές, τις οποίες χρησιμοποιούμε για να καθοδηγήσουμε την θεωρητικοποίηση των πραγμάτων και την έρευνα.

1.6 Κριτήρια αξιολόγησης των θεωριών – μοντέλων

Αναφερθήκαμε παραπάνω στις διαφορές μεταξύ των επιμέρους επιστημονικών θεωριών και των επιπέδων αφαιρετικής προσέγγισής τους. Για να γίνουν οι θεωρίες κατανοητές, θα πρέπει να παρουσιαστούν και να αναπτυχθούν σε μοντέλα (υποδείγματα) (Model, Modell). Τι είναι όμως «Θεωρία» (Theory, Theorie), ποιο είναι το μοντέλο που διαμορφώνεται από αυτή, και πώς συνδέονται αυτά μεταξύ τους; Γιατί η επιστημονική θεωρία στοχεύει πάντα στη δημιουργία και διαμόρφωση «τυπικών μοντέλων» (formal models, formalen Modellen); Η επιστημονική μοντελοποίηση, δηλ. η μετατροπή και αποτύπωση της επιστημονικής θεωρίας σε τυπικό μοντέλο. Αποτελεί επιστημονική δραστηριότητα και πράξη, σκοπός της οποίας είναι να καταστεί ευκολότερη η κατανόηση, ο προσδιορισμός, η ποσοτικοποίηση, η οπτικοποίηση ή η προσομοίωση ενός συγκεκριμένου μέρους ή ενός χαρακτηριστικού του ιδανικού κόσμου, με αναφορά βέβαια στην υπάρχουσες και συνήθως κοινά αποδεκτή επιστημονική θεωρία και γνώση. Όσον αφορά τη «θεωρία» ως έννοια, δεν υπάρχει ένας και ενιαίος ορισμός στη διεθνή βιβλιογραφία. Γενικά με τη λέξη «θεωρία» εννοούμε:

- Ένα ολοκληρωμένο σύστημα ιδεών και προτάσεων που προσεγγίζει ένα ζήτημα από αφηρημένη ή συγκεκριμένη οπτική γωνία. Πρόκειται για τη θεωρία υπό την οπτική γωνία της φιλοσοφίας, δηλαδή ένα σύνολο ισχυρισμών, ουσιαστικά αξιωμάτων, που οδηγούν σε συμπεράσματα, ή υποστηρίζουν συμπεράσματα για την φύση του κόσμου.
- Μία υπόθεση για την ερμηνεία ενός προβλήματος.
- Αναλυτική δομή, η οποία έχει ως στόχο της την ερμηνεία ενός συνόλου παρατηρήσεων, ταυτοποιώντας το σύνολο των διακριτών παρατηρήσεων ως τάξη φαινομένων και επιβεβαιώνοντας την υποκείμενη πραγματικότητα που επιδρά ή επηρεάζει αυτή την τάξη φαινομένων. Ο όρος θεωρείται πως προέρχεται από το αρχαιοελληνικό «θεωρία», που σημαίνει θέαση και ενατένιση (θέατρο, θέαμα κ.α. ομόριζα).

Για τις ανάγκες αυτού του βιβλίου, μας αρκεί ένας γενικός ορισμός, ο οποίος θα ενσωματώνει και θα αναφέρει ότι:

«Θεωρία είναι ένα στοχαστικό και λογικό δημιούργημα μιας αφαιρετικής ή γενικευμένης σκέψης για ένα φαινόμενο ή τα αποτελέσματα μιας τέτοιας σκέψης, με στόχο την όσο το δυνατόν καλύτερη κατανόηση του περιβάλλοντα κόσμου και των συνθηκών, μέσα στις οποίες λειτουργεί ο έμφρων άνθρωπος».

Η διαδικασία της στοχαστικής και ορθολογικής σκέψης συχνά συνδέεται με διαδικασίες, όπως η παρατήρηση, η έρευνα, το πείραμα κ.λπ. Οι θεωρίες μπορεί να είναι επιστημονικές ή άλλες, μη επιστημονικές. Ανάλογα με το πλαίσιο, τα αποτελέσματα μπορούν π.χ. να περιλαμβάνουν γενικευμένες εξηγήσεις για το πώς λειτουργεί η φύση. Όπως και για τη θεωρία, έτσι και για τη λέξη «υπόδειγμα» - «πρότυπο» δεν υπάρχει ένας και ενιαίος ορισμός. Για να διαμορφωθεί ένα μοντέλο απαιτείται επιλογή και προσδιορισμός σχετικών πτυχών – παραμέτρων μιας κατάστασης του πραγματικού κόσμου, και στη συνέχεια χρήση διαφορετικών τύπων μοντέλων για διαφορετικούς σκοπούς. Γενικά ως «μοντέλο» (καθιερώθηκε ο ξενικός όρος model (υπόδειγμα, Modell). Μπορεί να αποκαλείται ένα:

- **Εννοιολογικό μοντέλο (conceptual model, konzeptionelles Modell):** Αποτελεί μια γενική, αφηρημένη σύνθεση εννοιών, που υπάρχει μόνο νοερά.
 - **Επιστημονικό μοντέλο (Scientific model, wissenschaftliches Modell):** Αποτελεί αφηρημένη περιγραφή ενός φαινομένου μέσω απλών επιστημονικών εννοιών, το οποίο χρησιμεύει στην καλύτερη κατανόηση και ερμηνεία του φαινομένου.
 - **Οικονομετρικό μοντέλο (econometrical model, ökonometrisches Modell):** Αποτελεί υπόδειγμα, το οποίο αποπειράται να περιγράψει οικονομικές διαδικασίες και συσχετίσεις.
 - **Μαθηματικό μοντέλο (mathematical model, mathematisches Modell):** Αποτελεί μια περιγραφή ενός συστήματος με την χρήση μαθηματικών εννοιών για ποσοτικοποίηση.
- Γραφικό μοντέλο (graphical model, grafisches Modell): Αποτελεί απεικόνιση ενός θέματος σε υπολογιστή, κ.α.

Τα βασικά χαρακτηριστικά και λειτουργίες ενός μοντέλου κατά τον Harbordt Steffen (1974: 51) είναι τέσσερα (4):

1. Η ουσιαστική λειτουργία ενός μοντέλου αποβλέπει στην χαρτογράφηση ενός αντικειμένου.
2. Ένα μοντέλο μπορεί να θεωρηθεί ως ένα σύστημα κανόνων και αξιωμάτων.
3. Το αντικείμενο απεικονίζεται με όσο το δυνατόν απλούστερο και αφαιρετικό, δηλ. απλοποιημένο τρόπο, αφαιρώντας τα «ασήμαντα» συστατικά χαρακτηριστικά του, όπου η σημαντικότητα ή μη σημαντικότητά τους εξαρτάται από το τι ενδιαφέρει την ανάλυση.
4. Η μοντελοποίηση σημαίνει πάντα «μείωση της πολυπλοκότητας» (reduction of complexity, Reduktion von Komplexität).

Ένα μοντέλο είναι μια απλοποιημένη αναπαράσταση της πραγματικότητας. Στην επιστήμη, η μοντελοποίηση σημαίνει κατά κύριο λόγο την κατασκευή «τυπικών μοντέλων» (formal models, formalen Modellen). Στα τυπικά μοντέλα απεικονίζονται αφαιρετικά και με «τυπική γλώσσα» (Formal languages, Formale Sprache), συνήθως μαθηματικές ή άλλες διατυπώσεις, επιμέρους τμήματα της πραγματικότητας κ.λπ. (Rapoport, 1980). Στόχος της επιστημονικής μοντελοποίησης είναι πάνω απ' όλα η πρόσκτηση γνώσης από τον πραγματικό κόσμο μέσω των «υποδειγμάτων συμπεριφοράς» (behavioral models, Verhaltensmodelle), δηλ. των αφαιρετικών προσεγγίσεων μιας πραγματικής κατάστασης, και η όσο το δυνατόν λεπτομερής και αντικειμενική αποτύπωσή της. Ο βασικός στόχος του μοντέλου είναι να προσδιοριστούν και να εξαχθούν ουσιαστικά και χρήσιμα συμπεράσματα από το μερικό για το ολικό, δηλ. την πραγματικότητα. Αυτό που παραμένει ασαφές στην περίπτωση της μοντελοποίησης, είναι η σχέση μεταξύ θεωρίας και μοντέλου. Για ορισμένους επιστήμονες (Mayntz, 1967), ο πιο κοινός και κατάλληλος φορέας ενός τυπικού μοντέλου είναι να αποτελεί αποτύπωση μιας τυπικής δεσπόζουσας θεωρίας. Στην ίδια ωστόσο εργασία του ο Mayntz (1967), αναφέρεται ότι δεν έχουν όλα τα μοντέλα θεωρητικό περιεχόμενο και δεν πηγάζουν από δεσπόζουσες θεωρίες.

Ο Mayntz (1967) ξεχωρίζει τα μοντέλα σε «επεξηγηματικά» (explanatory, erklärende) και σε «περιγραφικά» (descriptive, deskriptiven). Τα περιγραφικά μοντέλα αποτελούν αντιπροσωπευτικές (representative) και εμπειρικές (empirical, empirische) αποτυπώσεις και τα διατάσει σε ένα συνεχές (continuum, Kontinuum), ανάλογα με το πόσο αυτά υπηρετούν τον επεξηγηματικό ή τον περιγραφικό τους ρόλο. Όσο ισχυρότερα προσανατολισμένο είναι το μοντέλο στον περιγραφικό του ρόλο, τόσο περισσότερο εμπειρικό χαρακτήρα θα έχει. Όσο περισσότερο υπηρετεί έναν επεξηγηματικό σκοπό, τόσο πιο θεωρητικό θα είναι. Βέβαια υπάρχουν βαθμιαίες ή και συνεχείς μετατοπίσεις μεταξύ των δύο πόλων (Mayntz, 1967: 15). Ένα περιγραφικό και μη επεξηγηματικό μοντέλο θα είναι π.χ. μια μαθηματική ή οικονομετρική συνάρτηση, η οποία σχετίζεται με μια συγκεκριμένη σχέση ποσοτικών μεγεθών και περιγράφει μόνο τα δεδομένα αυτά. Στην κανονική του χρήση, ωστόσο, το μοντέλο χρησιμοποιείται με την έννοια ενός επεξηγηματικού μοντέλου, το οποίο εμπεριέχει κανονικές ποσοτικές συσχετίσεις μεταξύ των στοιχείων και των μεταβλητών που το απαρτίζουν. Για παράδειγμα στην οικονομική θεωρία έχουμε τη γνωστή συνάρτηση ζήτησης ενός αγαθού ή υπηρεσίας, η οποία μπορεί να εκφραστεί ως συναρτησιακή σχέση με τον ακόλουθο τρόπο:

$Q_d = f(P, Y, P_r, T_a, E_x, P_o, \dots)$, όπου:

Q_d = Η ζητούμενη ποσότητα,

P = Η τιμή του αγαθού,

Y = Το εισόδημα του καταναλωτή,

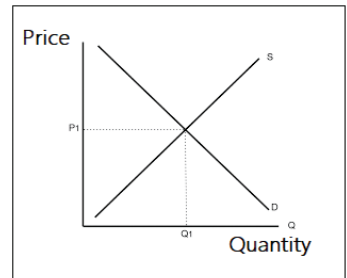
P_r = Η τιμή των σχετικών αγαθών (συμπληρωματικών, υποκατάστατων),

T_a = Οι επιθυμίες του καταναλωτή,

E_x = Οι προσδοκίες του καταναλωτή,

P_o = Ο πληθυσμός, κ.α.

Το μοντέλο αυτό μπορεί να παρουσιαστεί με το γνωστό δισδιάστατο διάγραμμα «Προσφοράς και Ζήτησης» (Supply and Demand, Angebot und Nachfrage) με τις δυο καμπύλες που έχουν σχήμα Χ, όπου μπορούν να παρασταθούν οι αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των παραπάνω δυνάμεων (νόμος Προσφοράς και Ζήτησης για τον καθορισμό της τιμής).

Τα αντικείμενα έρευνας και γνώσης στην επιστημονική θεωρία, αποτελούν θεωρητικές αφαιρετικές προσεγγίσεις που χρησιμοποιούνται στις μεμονωμένες επιστήμες και επιστημονικές περιοχές (disciplines).

Για τον θεωρητικό της επιστήμης, οι θεωρίες των βασικών επιστημονικών κλάδων, όπως είναι η φιλοσοφία, τα οικονομικά, τα μαθηματικά, η φυσική, η χημεία, η ιατρική, η κοινωνιολογία κ.α., είναι ερευνητικά εργαλεία και αντικείμενα, όπως π.χ. για τον οικονομολόγο τα οικονομικά δρώμενα, για τον Φυσικό τα φυσικά φαινόμενα, για τον κοινωνιολόγο τα κοινωνικά φαινόμενα κ.α. Όπως οι εμπειρικοί επιστήμονες χρησιμοποιούν θεωρίες για να περιγράψουν τις προβλέψεις τους, κάνοντας χρήση μεγάλου αριθμού συστηματικών παρατηρήσεων, έτσι και ο θεωρητικός επιστήμονας κάθε επιστημονικού κλάδου μπορεί να χρησιμοποιήσει θεωρίες για την παρουσίαση και αποτύπωση των δομών και της λειτουργίας ενός συγκεκριμένου αντικειμένου ή κατάστασης (Westermann, 1987: 4). Οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν από τους θεωρητικούς επιστήμονες για τις ίδιες τις θεωρίες, δηλ. οι «θεωρίες επί των θεωριών», ονομάζονται όπως αναφέρθηκε παραπάνω «Μετά – θεωρίες», δηλ. ουσιαστικά η επιστημονική θεωρία αποτελεί μια «Μετά – επιστήμη» των βασικών επιστημών θεωριών (Balzer, 1982: 1). Ο αντικειμενικός τομέας μιας επιστημονικό – θεωρητικής Μετά-θεωρίας, περιλαμβάνει βασικά όλες τις εμπειρικές θεωρίες που έχουν δημιουργηθεί μέχρι σήμερα. Ο στόχος της επιστημονικής θεωρίας είναι να κάνει γενικές – Μετά-θεωρητικές – προτάσεις για αυτή την επιστημονική περιοχή (Balzer 1982: 2) και έτσι να καταστήσει τη διάρθρωση και τη δομή των θεωριών ακριβέστερη και σαφέστερη.

Η θεωρία πρέπει να είναι οργανωμένη γνώση πέρα από την «κοινή λογική» (common sense, gesunder Menschenverstand), να έχει ένα ευρύ φάσμα προσεγγίσεων και να είναι αυστηρή και συνεκτική. Μια θεωρία πρέπει να καλύπτει ένα εύρος γεγονότων και όχι μόνο μία μεμονωμένη παρατήρηση. Πρέ-

πει να έχει ένα ορισμένο επίπεδο «αφαιρετικότητας» (abstractness, Abstraktheit) από μια υπόθεση που την καθιστά γενική, έτσι ώστε να καλύπτει περισσότερες από μία περιπτώσεις. Στη συνέχεια ένα μέτρο που πρέπει να αποτιμηθεί, είναι η ευρετική της αξία (heuristic value, heuristischer Wert). Μπορεί η θεωρία να δημιουργήσει νέες έρευνες και νέες θεωρίες; Για παράδειγμα: Η θεωρία της «Διαδικασίας αλληλεπίδρασης» (theory of interaction process, Theorie des Interaktionsprozesses), η οποία αναπτύχθηκε από τον Robert Freed Bales (1916 – 2004) στα μέσα του 20ου αιώνα για την παρακολούθηση των διαδικασιών αλληλεπίδρασης στις μικρές κοινωνικές ομάδες, ανέπτυξε νέες θεωρητικές προσεγγίσεις στην παιδαγωγική, την κοινωνιολογία κ.α. (Poole, 1981, 1983, 1983α; Hirokawa, 1982). Παραδοσιακά, η επιστημονική θεωρία πάντα τόνιζε τη βαρύτητα της λειτουργία της θεωρητικής προσέγγισης εις βάρος της «ευρετικής λειτουργίας της» (Fisher, 1978: 29). Ερευνητές και θεωρητικοί έχουν επικεντρωθεί περισσότερο στην αιτιολόγηση της θεωρίας τους από ό,τι στη σημασία της ικανότητάς της να δημιουργεί υποθέσεις και νέες ερευνητικές ιδέες. Επομένως, είναι σημαντικό να συμμετέχει η ευρετική αξία στην αξιολόγηση μιας θεωρίας.

Κατά την εξέταση της ποιότητας μιας θεωρητικής προσέγγισης είναι σημαντικό η θεωρία να πληροί ορισμένες απαιτήσεις και κριτήρια όπως:

- **Γενικότητα (Generality, Allgemeinheit):** Οι θεωρίες πρέπει να είναι γενικεύσεις και όχι εξειδικεύσεις. Πρέπει να αποβλέπουν στη διατύπωση γενικών αρχών και να μην περιπτωσιολογούν.
- **Λογική ορθότητα (logical correctness, logische Korrektheit):** Αποτελεί σημαντική ιδιότητα των τυπικών συστημάτων και αφορά τη σχέση μεταξύ «σύνταξης και σημασιολογίας» (syntax and semantics, Syntax und Semantik), που στην καθομιλουμένη σημαίνει ότι: Αυτό που μπορεί να προκύψει τυπικά, είναι επίσης αληθές (εντός της δεδομένης σημασιολογίας).
- **Πληροφοριακό περιεχόμενο (information content, Informationsgehalt):** Αυτό μετράται από τον αριθμό των δυνατοτήτων ελέγχου και απόρριψης (διάψευσης) της θεωρίας. Μια θεωρία που δεν μπορεί να ελεγχθεί και επομένως δεν μπορεί να απορριφθεί (διαψευσθεί), δεν έχει εκ των πραγμάτων κανένα πληροφοριακό περιεχόμενο.
- **Εμπειρική δοκιμασία (Empirical testing, Empirische Bewährung):** Μια θεωρία είναι αληθής ή έγκυρη όχι μόνο όταν μπορεί να επαληθευτεί εμπειρικά, αλλά και όταν δεν μπορεί να διαψευστεί εμπειρικά με βάση την αρχή της διαψευσιμότητας (Falsification, Falsifikation) του Karl Raimund Popper (1902 – 1994) (Popper, 1963).
- **Ευρετική αξία (heuristic value, heuristischer Wert):** Μια θεωρία έχει μεγάλη ευρετική αξία, εάν κατορθώσει να αποτελέσει πηγή διαμόρφωσης άλλων θεωριών και να προσφέρει λύσεις.
- **Φειδωλότητα (principle of Parsimony, Parsimonie – Prinzip, Sparsamkeits – Prinzip):** Η θεωρία με βάση αυτή την αρχή θα πρέπει να περιορίζεται στα απολύτως αναγκαία, καθώς από τις πολλές θεωρίες προσέγγισης ενός φαινομένου θα προτιμηθεί εκείνη, η οποία απαιτεί τις λιγότερες πρόσθετες υποθέσεις και προσφέρει την καλύτερη λύση.
- **Ανοιχτότητα (Openness, Offenheit):** Η ανοιχτότητα αποτελεί σύγχρονη απαίτηση των θεωρητικών προσεγγίσεων. Οι θεωρίες πρέπει να διακρίνονται για την ανοιχτότητά τους, δηλ. τη δυνατότητα της επιστημονικής κριτικής να προχωρήσει σε φιλτράρισμα της επιστημονικότητάς τους. Οι θεωρίες πρέπει να εξελίσσονται, να αναπτύσσονται και να είναι δεκτικές «καινούργιας γνώσης» (new knowledge, neues Wissen). Κάθε «κλειστό σύστημα» (closed system, geschlossenes System) (και η θεωρία βέβαια ως τέτοιο σύστημα) όταν δεν τροφοδοτείται με νέα γνώση και δεν έρχεται σε επαφή με το κοινωνικό περιβάλλον, «αρρωσταίνει» και καταρρέει (Beushausen, 2002).

Στη διεθνή βιβλιογραφία συναντά κανείς πολλές αναφορές και επιστημονικές αναλύσεις για το αν οι κοινωνικές επιστήμες πρέπει να εφαρμόζουν μοντέλα και «κανόνες τυποποίησης» (standardization rules, Standardisierungsregeln) στις θεωρητικές τους προσεγγίσεις. Υπέρ της άποψης της χρήσης μοντέλων στις κοινωνικές επιστήμες επιχειρηματολογούν πολλοί φιλόσοφοι και ιστορικοί των επιστημών, μεταξύ αυτών και ο αμερικανός Patrick Suppes (1922 – 2014), ο οποίος σε ένα έργο του (Suppes, 2002: 19 επ.) παραθέτει σειρά επιχειρημάτων περί της αναγκαιότητας χρήσης τυπικών

μοντέλων και γενικά της τυποποίησης και στις κοινωνικές επιστήμες. Τα επιχειρήματα επικεντρώνονται στο γεγονός ότι με την τυποποίηση – μοντελοποίηση (οι όροι θα χρησιμοποιούνται στην περίπτωση αυτή ως συνώνυμοι) επιτυγχάνεται:

- **Ρητή διατύπωση (explicitness, Expliztheit):** Με την τυπική και ρητή διατύπωση, οι χρησιμοποιούμενοι όροι επεξεργάζονται λεπτομερέστερα, ποιο εμπειριστατωμένα και με ενιαίο τρόπο.
- **Τυποποίηση – Μοντελοποίηση (Standardization – Modeling, Standardisierung – Modellierung):** Η ρητή διατύπωση μιας θεωρίας απαιτεί την «τυποποίηση της ορολογίας και των μεθόδων της εννοιολογικής ανάλυσης που επιτυγχάνεται σε διάφορους κλάδους της επιστήμης». Αυτό διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ επιστημονικών κλάδων και προάγει την ενότητα των επιστημών.
- **Γενικότητα (Generality, Allgemeinheit):** Η τυποποίηση – μοντελοποίηση εξαλείφει τα ασήμαντα χαρακτηριστικά σε μια θεωρία και επιτρέπει στους ερευνητές να δουν το δάσος και όχι τα θορυβώδη δέντρα.
- **Αντικειμενικότητα (Objectivity, Objektivität):** Οι τυπικές θεωρίες παρέχουν ένα υψηλότερο επίπεδο αντικειμενικότητας από τις μη τυπικές (άτυπες) θεωρίες. Η αξία μιας τέτοιας τυποποίησης μπορεί να είναι σημαντική σε τομείς της γνώσης, όπου υπάρχει μεγάλη διαμάχη με τους πιο στοιχειώδεις όρους.
- **Πληρότητα των υποθέσεων (Completeness of the assumptions, Abgeschlossenheit der Annahmen):** Η μοντελοποίηση είναι ένας ασφαλής τρόπος να αποφευχθούν παγίδες που μπορεί να αποπροσανατολίσουν την έρευνα και να δημιουργήσουν σύγχυση στις θεωρητικές προσεγγίσεις.
- **Ελάχιστες παραδοχές (Minimum Assumptions, Minimale Annahmen):** Η τυποποίηση επιτρέπει την αντικειμενική, αλλά και ουσιαστική ανάλυση των ελάχιστων υποθέσεων που είναι απαραίτητες για τη διατύπωση μιας επιστημονικής θεωρίας.

Επίσης επιστήμονες που ασχολούνται με την ουσία της φιλοσοφίας (Substance scientists, Substanzwissenschaftler) υποστηρίζουν παρομοίως τη μοντελοποίηση των θεωριών για τον λόγο, ότι με τον τρόπο αυτό θα αποφευχθούν κάποιες παρανοήσεις και διαισθητικές προσεγγίσεις και θα αντικατασταθούν με ακριβείς και συγκρίσιμες προτάσεις. Οι κύριες προτάσεις των επιστημόνων αυτών συνοψίζονται παρακάτω:

1. Η τυποποίηση καθιστά δυνατή την παραγωγή διατυπώσεων, που δεν μπορούν να γίνουν από την κοινή και καθομιλούμενη γλώσσα, ιδιαίτερα στην περίπτωση των σύνθετων πληροφοριακών συστημάτων (Troitzsch, 1990: 32). Ο Ziegler (1972: 14-15) αναφέρει ότι το κεντρικό επιχείρημα για την τυποποίηση εντοπίζεται στο γεγονός «ότι υπάρχουν στην επιστημονική γλώσσα – ορολογία διατυπώσεις, που αν δε χρησιμοποιηθούν οι κανόνες τυποποίησης των επιστημών, δεν μπορεί η «κοινή γλώσσα» (common language, einfache Sprache) να τις αποδώσει επακριβώς». Επίσης ο Bunge (1983: 64) ομιλεί για την «επιβλητική εξουσία» της επιστημονικής ορολογίας.
2. Η τυποποίηση οδηγεί σε «αποσαφήνιση» (clarification, Präzisierung) της θεωρίας που χρησιμοποιείται υπό την έννοια ότι, αφενός αποφεύγονται εννοιολογικές ασάφειες και αβεβαιότητες και αφετέρου είναι ευκολότερα να διευκρινιστούν με σαφέστερο τρόπο οι σχέσεις και συσχετίσεις των εννοιών (Opp, 1976: 322; Harbordt, 1974: 243). Μέσω της μετάφρασης σε μια τυπική γλώσσα, οι αρχικά ασαφείς ορισμοί και σχέσεις μιας λεκτικά διαμορφωμένης θεωρίας, τυποποιούνται ορίζονται και διευκρινίζονται.
3. Η τυποποίηση συμβάλλει στη «συστηματοποίηση και διασαφήνιση της λογικής δομής» (Systematization and clarification of the logical structure, Systematisierung und Klärung der logischen Struktur) μιας θεωρίας. Με τον τρόπο αυτό μπορούν να καθοριστούν με σαφή τρόπο οι λογικές συνεπαγωγές και τα συμπεράσματα από την ανάλυση των εννοιών (Hummell, 1972: 32). Ειδικά στην περίπτωση των «αξιοματικών προτάσεων» (axiomatic representations, axiomatischen Darstellungen) μπορεί να γίνει μια ποιο αυστηρή διάκριση μεταξύ «αξιωμάτων» και «θεωρημάτων» (Opp, 1976: 323). (Σημ.: «Αξίωμα ή αρχή» (axiom or postulate, Axiom oder

Postulat) στη Λογική (Logic, Logik), είναι μια πρόταση, η οποία δεν αποδεικνύεται, αλλά θεωρείται είτε προφανής, είτε αποτέλεσμα κάποιας απόφασης. Έτσι, αξίωμα είναι μια λογική πρόταση, της οποίας η αλήθεια θεωρείται δεδομένη και χρησιμεύει ως αρχικό σημείο για την αναγωγή και το συμπέρασμα άλλων αληθών προτάσεων, ανάλογα με τη θεωρία που εφαρμόζεται. Μάλιστα ο Hummell (1972: 32) αναφέρει ότι «το σύνολο των αξιωμάτων είναι τέτοιο, ώστε όλα τα θεωρήματα είναι λογικές συνέπειες των αξιωμάτων. Για τα συστήματα με αξιωματική – παραγωγική σκέψη και απαγωγικούς συλλογισμούς (axiomatic – deductive systems, axiomatisch – deduktive Systeme), η συνάφεια της λογικής σχέσης της παραγωγικής σκέψης γίνεται ιδιαίτερα ξεκάθαρη. (Σημ.: Ως γνωστόν ο παραγωγικός συλλογισμός είναι το είδος του συλλογισμού, στο οποίο το συμπέρασμα είναι υποπερίπτωση ή εξειδίκευση κάποιας υπόθεσης. Θεωρείται ο πιο σημαντικός και ασφαλής τρόπος επιχειρηματολογίας, καθώς είναι σχετικά εύκολο να ελεγχθεί η εγκυρότητα και η ορθότητά του. Γενική μορφή: Για κάθε Α ισχύει Β. Το Γ είναι Α. Άρα Β. Κατά κανόνα η υπόθεση είναι πιο ισχυρή από το συμπέρασμα. Οι παραγωγικοί συλλογισμοί μπορούν να είναι πολύ στοιχειώδεις και να αποτελούν μέρος αποδεικτικών μεθόδων).

Στη διεθνή βιβλιογραφία αναπτύσσονται επίσης και απόψεις, με βάση τις οποίες στις κοινωνικές επιστήμες είναι αδύνατο να εφαρμοστούν απόλυτα οι ποσοτικές μέθοδοι που εφαρμόζονται π.χ. στις φυσικές επιστήμες, τα μαθηματικά κ.α. (Manhart, 1991: 32-40). Οι προσεγγίσεις αυτές έχουν ισχυρή επιχειρηματολογία, η οποία επικεντρώνεται κυρίως στην αδυναμία των μοντέλων να συμπεριλάβουν τις πολλές παραμέτρους – μεταβλητές, οι οποίες διαμορφώνουν και συνθέτουν τα κοινωνικά δρώμενα και γεγονότα, χωρίς να συμπεριληφθεί ο γνωστός περιοριστικός όρος «ceteris paribus» (που σε γενική ερμηνεία σημαίνει «προϋπόθεση είναι ότι οι λοιποί όροι θα παραμείνουν αμετάβλητοι). Βέβαια γνωρίζουμε ότι σε δυναμικά συστήματα, όπως τα κοινωνικά, δεν υπάρχει μεταβλητή που να παραμένει σταθερή τουλάχιστον μετά από κάποιο χρονικό διάστημα. Επίσης είναι γνωστό ότι η Λογική, τα Μαθηματικά, η Στατιστική, η Οικονομετρία κ.α., δεν μας δίνουν άμεση γνώση του πραγματικού κόσμου, δηλαδή δεν αυξάνουν άμεσα το πληροφοριακό μας δυναμικό για την πραγματικότητα, τα κοινωνικά φαινόμενα και δρώμενα. Όπως π.χ. στην περίπτωση της ποσοτικοποίησης της ποιότητας. Είναι πολύ δύσκολο να ποσοτικοποιήσεις την ποιότητα. Απλά μπορείς να την προσεγγίσεις και να διαμορφώσεις την τάση, την κατεύθυνση. Όμως πρέπει να τονίσουμε εδώ, ότι χωρίς τη συμμετοχή και την χρήση των μαθηματικών, της στατιστικής και γενικά των θετικών επιστημών και της μοντελοποίησης, δε θα υπήρχε δυνατότητα ελέγχου της επιστημονικής συνέπειας των κοινωνικών επιστημών. Για παράδειγμα ένα τυπικό υπόδειγμα στα Οικονομικά, οφείλει να διαθέτει εσωτερική λογική συνέπεια και να ικανοποιεί τα κριτήρια τυπικής ισχύος. Αν αντιθέτως, έχει λογικά λάθη και διαθέτει εγγενείς αδυναμίες, λογικές αντινομίες ή αντιφάσεις, θα πρέπει αυτά να επισημανθούν και να αντιμετωπισθούν κατάλληλα (Ψαρρού, Ζαφειρόπουλος, 2001; Ψύλλος, 2008). Κατά την άποψή μας με βάση τη γόνιμη, αποφασιστική και δημιουργική συμβολή και της Τεχνητής Νοημοσύνης, Artificial Intelligent, AI, Künstliche Intelligenz) οι κοινωνικές επιστήμες απέκτησαν ένα σημαντικό σύμμαχο στην κατεύθυνση της επιστημονικής τεκμηρίωσής τους. Το ζήτημα δεν είναι στην περίπτωση αυτή η μοντελοποίηση και η μαθηματικοποίηση των κοινωνικών επιστημών, αλλά ο βαθμός και η δοσολογία. Η χρήση της Τεχνητής Νοημοσύνης θα επεκταθεί στο μέλλον και σε άλλες (όλες) τις κοινωνικές (ανθρωπιστικές) επιστήμες. Θα λειτουργήσει ως ενδιάμεσος χώρος μεταξύ έρευνας (μοντέλου) και πράξης, προκειμένου να ξεπεράσει τα μειονεκτήματα της παραδοσιακής μοντελοποίησης των απλών υπολογιστών συστημάτων και να δώσει νέα, ίσως αποφασιστική, ώθηση για τη διαμόρφωση θεωριών στις κοινωνικές επιστήμες. Για τον λόγο αυτό η συζήτηση και ο διάλογος που πρέπει να γίνει στην επιστημονική κοινότητα είναι όχι για το «ΑΝ», αλλά για το «ΠΟΣΟ ΠΟΛΥ» πρέπει να συμμετέχουν τα υπολογιστικά συστήματα στη δοσολογία διερεύνησης και ανάπτυξης θεωριών στις κοινωνικές (ανθρωπιστικές) επιστήμες. Είναι σαν τα φάρμακα, τα οποία αποτελούνται από δυο ή περισσότερα βλαβερά συστατικά στοιχεία, και των οποίων η δοσολογία τα καθιστά γατρικά.

1.7 Διάκριση Φιλοσοφίας και Επιστήμης

Το τι είναι φιλοσοφία και ποια η αξία της, αποτελεί ακόμη και σήμερα ζήτημα αμφιλεγόμενο μεταξύ των ειδικών και οι γνώμες περί αυτού διχάζονται. Από άτομα που σκέφτονται στενά «επιστημονικά» εκτιμάται ότι η φιλοσοφία δεν έχει γενικά εφαρμόσιμα αποτελέσματα. Αυτό καθότι οι διάφορες επιστήμες και επιστημονικοί κλάδοι γενικά γίνονται αποδεκτές ως πηγές αναγνωρισμένης και ορθολογικής γνώσης. Την αποδοχή όμως αυτή δεν μπόρεσε να την κατακτήσει η φιλοσοφία, παρά την προσπάθεια που κατέβαλε για χιλιάδες χρόνια. Σήμερα, ενώ αναφέρουμε ότι έχουμε επιστημονική πρόοδο, δεν μπορούμε να πούμε ότι έχουμε και φιλοσοφική πρόοδο. Σίγουρα ευρισκόμαστε πολύ μπροστά από την Ιατρική του Ιπποκράτη του Κώου (460 π.Χ. – 377 π.Χ.), όμως δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι είμαστε μπροστά από τον Πλάτωνα ή τον Αριστοτέλη στην φιλοσοφική σκέψη. Ακόμη και σήμερα επιστρέφουμε στα βασικά φιλοσοφικά και αρχέγονα ερωτήματα που έθεσαν αυτοί και άλλοι μεγάλοι φιλόσοφοι στο διάβα της ανθρώπινης ιστορίας. Ο τύπος της γνώσης που αποκτάται από την φιλοσοφία δεν οφείλει απαραίτητα να είναι «επιστημονικός», δηλ. να είναι ο ίδιος για κάθε μυαλό και κάθε άνθρωπο και να ισχύει καθολικά. Στην φιλοσοφία ισχύει ότι τα ζητήματα διερευνώνται και αναλύονται σε μεγαλύτερο βάθος και σε περισσότερες διαστάσεις από οποιαδήποτε επιστημονική προσέγγιση και γνώση. Η φιλοσοφία είναι η δεξαμενή άντλησης ενέργειας για όλες τις επιστήμες, όπου οι άνθρωποι μπορούν να σκέφτονται ελεύθερα και χωρίς τους επιστημονικούς περιορισμούς να διατυπώνουν σκέψεις, γνώμες και να εκφράζουν ελεύθερα τις απόψεις τους. Τις απόψεις και προσεγγίσεις αυτές της ελεύθερης φιλοσοφικής σκέψης και της αναζήτησης της σοφίας, και μέσω αυτής της αλήθειας (που αποτελεί την αρχική επιδίωξη της φιλοσοφίας), παραλαμβάνουν οι επιστήμονες και στηρίζουν τις επιστημονικές τους απόψεις, οι οποίες γίνονται αποδεκτές ως παγκόσμιες αλήθειες ή απορρίπτονται. Για τον λόγο αυτό:

- Η φιλοσοφία δε χρησιμοποιεί τις στενές επιστημονικές μεθόδους διαμόρφωσης και τεκμηρίωσης της γνώσης. Ένας φιλόσοφος πρέπει σκέφτεται νέους τρόπους προσέγγισης της φιλοσοφικής γνώσης, την οποία άλλοι φιλόσοφοι μπορούν να απορρίψουν ή να επιβεβαιώσουν ανά πάσα στιγμή.
- Οι τρόποι σκέψης και προσέγγισης των πραγμάτων από τους φιλοσόφους είναι πολύ διαφορετικοί από αυτούς των επιστημόνων.
- Η φιλοσοφία δεν μπορεί να προσφέρει «καλύτερη» ή «χειρότερη» γνώση από αυτή της επιστήμης. Εκείνο το οποίο μπορεί όμως να προσφέρει είναι μια άλλη, διαφορετική προσέγγιση και βέβαια πολλές κριτικές στις προσεγγίσεις αυτές. Μπορεί να προσφέρει γόνιμο προβληματισμό, πρώτη ύλη και τροφή για επιστημονικές αναζητήσεις και νέες προσεγγίσεις.

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο τμήμα δεν υπάρχει ενιαίος και γενικός ορισμός της φιλοσοφίας: Γενικά η φιλοσοφία ασχολείται με ερωτήματα, για τα οποία δεν υπάρχουν σαφείς απαντήσεις για θεμελιώδεις λόγους. Τα ερωτήματα αυτά περιλαμβάνουν:

1. **Μεταφυσική και Οντολογία (Metaphysics and Ontology, Metaphysik und Ontologie):** Πρόκειται για τις βασικές ιδιότητες της πραγματικότητας και για το τι θα μπορούσε να υπάρχει ακόμα και έξω από τον κόσμο που αντιλαμβανόμαστε με τα αισθητήρια όργανα μας. Αποτελεί φιλοσοφική αναζήτηση που εξετάζει τις αρχές της ύπαρξης και συγκρότησης του Όντος, μελετά την φύση και την ουσία των Όντων (Ον= αυτό που πραγματικά υπάρχει, καθετί που έχει υπόσταση). Στην φιλοσοφία η έρευνα της φύσης του όντος γίνεται σε αντιδιαστολή με τα φαινόμενα (Coreth, 1994; Tegtmeier, 2000).
2. **Ηθική (Ethics or moral, Ethik oder Moral):** Τέτοιου είδους ερωτήματα ασχολούνται με ζητήματα όπως: Ποιες ανθρώπινες πράξεις είναι αποδεκτές και ορθές και ποιες ανάρμοστες και λανθασμένες; Τι πρέπει να κάνουμε; Τι μπορούμε να κάνουμε; (Bayertz, 2004).
3. **Αισθητική (Aesthetics or esthetics, Ästhetik):** Ασχολείται με τον ορισμό του ωραίου και αν μπορεί καταρχάς να υπάρξει ορισμός για το τι είναι ωραίο, αλλά και σε τι χρησιμεύει ένας τέτοιος ορισμός (Zangwill, 2008). Πώς το ωραίο μπορεί να συμβάλλει στην ανθρώπινη ευδαιμονία και αρμονία;

4. Τέλος, η φιλοσοφία προσφέρει **ανεπαλήθευτες ιδέες** και «καύσιμοι ύλη» σχεδόν σε όλες τις επιστήμες για αναζήτηση της αλήθειας μέσω της σοφίας.

Διαφορετικά προσεγγίζει τα ζητήματα η Επιστήμη. Κατά τον αργεντινό φιλόσοφο Jorge Ángel Livraga Rizzi (1930 – 1991) η επιστήμη, η φιλοσοφία, η θρησκεία, η τέχνη κ.α. ακολουθούν διαφορετικούς δρόμους. Λάθη έχουν κάνει όλες οι παραπάνω προσεγγίσεις σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές (Livraga, 2010: 17). Η σχέση όμως μεταξύ επιστήμης και φιλοσοφίας είναι πολύ σημαντική για την ανακάλυψη της φύσης των όντων, για τη γνώση, τη γνώση, την περιγραφή και την εκτίμηση της σημασίας τους. Και οι δυο αυτές δραστηριότητες του ανθρώπινου πνεύματος αποτελούν εκδηλώσεις της ίδιας γνωσιολογικής ανάγκης και αλληλοεπηρεάζονται ουσιαστικά. Και μόνο η φράση που υπήρχε στην πύλη εισόδου της πλατωνικής ακαδημίας: «Ουδείς αγεωμέτρητος μηδείς εισίτω» αποδεικνύει το στοιχείο αυτό.

Η φιλοσοφία χρειάζεται την οντολογική και μεταφυσική υποστήριξη της επιστήμης. Η επιστήμη με τη σειρά της χωρίς την φιλοσοφία χάνει σε βάθος, κριτικό πνεύμα και δημιουργική δραστηριότητα. Η φιλοσοφία θα ήταν λοιπόν για την επιστήμη, ότι η ψυχή για το σώμα ή η μορφή για την ύλη. Πολλές φορές συγχέεται η φιλοσοφία της επιστήμης με την ιστορία της επιστήμης. Είναι δυο διαφορετικά πεδία, αν και είναι βέβαιο, ότι οποιαδήποτε προσπάθεια φιλοσοφικής προσέγγισης της επιστήμης θα πρέπει να βασίζεται αναγκαστικά σε κάποια ιστορική προοπτική σχετικά με την εξέλιξη των ιδεών, μέσα σε ένα συγκεκριμένο χωροταξικό πλαίσιο. Αντίθετα με αυτό που συνήθως πιστεύεται σήμερα, υπήρχε από πολύ παλαιά διαχωρισμός μεταξύ επιστήμης και φιλοσοφίας. Παρουσιάζονται αποδείξεις, ότι τα αρχαία μαθηματικά και η αστρονομία ήταν σχεδόν εντελώς αυτόνομα από τις φιλοσοφικές αναζητήσεις, ενώ οι φυσικές επιστήμες συχνά εφάρμοζαν τις μεταφυσικές ιδέες. Επιπλέον, υπάρχουν αποδείξεις ότι η αρχαία φιλοσοφία ήταν περισσότερο εξαρτημένη από την ανάπτυξη των επιστημών, από ό,τι αντίστροφα (Zhmud, 1994: 1-13). Η φιλοσοφία της επιστήμης, όπως και η φιλοσοφία των επιμέρους επιστημών (Οικονομίας, ιστορίας, κοινωνιολογίας κ.α.), είναι πάντοτε φιλοσοφία. Και η φιλοσοφία, είτε γίνεται για την επιστήμη, την τέχνη, για την πολιτική, την Οικονομία κ.λπ., είτε όχι, χρειάζεται ένα ιστορικό, χρονικό πλαίσιο, ώστε να κατανοηθούν οι αλυσιδωτές σχέσεις αιτιών και αποτελεσμάτων που διαδραματίζονται στην εξέλιξη των ιδεών, σε κάθε πολιτισμική στιγμή της ανθρωπότητας.

Η φιλοσοφία της επιστήμης είναι λοιπόν η μελέτη και η γνώση των αρχών και των μεθόδων, των νοητικών δομών και των τύπων σχέσης των γεγονότων. Τα παραπάνω χρησιμοποιούν και οι άλλες επιστήμες για να γνωρίσουν το αντικείμενο της έρευνάς τους, είτε στην φύση και στο σύμπαν, είτε στον άνθρωπο και για τις δικές του δραστηριότητες. Η φιλοσοφική θεμελίωση της επιστήμης επιτρέπει την ορθή εφαρμογή συλλογισμών της επαγωγικής και απαγωγικής σκέψης, την αποτελεσματική χρήση συμβόλων και μαθηματικών τύπων, ορισμών, αξιωμάτων, την πρακτική εφαρμογή υποθέσεων και θεωριών, καθώς και τη συνεκτική δημιουργία δομών για επιστημονικούς νόμους και αρχές. Με βάση τα παραπάνω είναι εφικτό να επιτευχθεί μια ικανοποιητική ερμηνεία του κόσμου και των ανθρώπινων σχέσεων.

Οι επιστημονικοί νόμοι και αρχές είναι γενικεύσεις των παρατηρήσεων και οι θεωρίες είναι ερμηνείες των νόμων. Όμως πολλές φορές οι θεωρίες προχωρούν πέρα από τα απλά δεδομένα της παρατήρησης, με σκοπό να εξηγήσουν νέες καταστάσεις. Επομένως δεν προέρχονται απευθείας από την εμπειρία ή το πείραμα, όπως συμβαίνει με τους νόμους. Για τον λόγο αυτό, η θεωρητική γνώση προέρχεται από αλληλεπιδράσεις και πιο πολύπλοκες και ολιστικές αλλαγές και προσεγγίσεις σκέψης. Πρόκειται για είδος γνώσης που προϋποθέτει, τόσο την ύπαρξη της υποκειμενικότητας του σκεπτόμενου όντος, όσο και την ύπαρξη υποθέσεων και εικασιών. Και εδώ είναι το σημείο, όπου η φιλοσοφία όχι μόνο έχει μεγάλη χρησιμότητα, αλλά είναι και απαραίτητη. Χρειάζεται όμως να τονίσουμε, ότι δεν πρέπει να συγχέονται, αλλά ούτε να απαλειφθούν τα διαχωριστικά – διακριτά όρια μεταξύ της επιστήμης και της φιλοσοφίας. Υπάρχει και είναι απαραίτητο να υπάρχει ειδοποιός διαφορά και διάκριση μεταξύ της φιλοσοφίας και επιστήμης, όπως και διάκριση μεταξύ των επιμέρους επιστημονικών κλάδων. Αυτό όμως δεν απαγορεύει σε τίποτε να συνυπάρχουν και να λειτουργούν

με αρμονική συμπληρωματικότητα. Για να γίνει σεβαστό και να υλοποιηθεί αυτό, πρέπει να συντρέχουν συγκεκριμένοι λόγοι, διότι:

- Οι επαναστατικές ανακαλύψεις και εφευρέσεις, ιδιαίτερα των τελευταίων ετών, δεν είναι πάντοτε σύμφωνες με τις φιλοσοφικές θεωρήσεις και προϋποθέσεις, από τις οποίες ξεκίνησαν. Ακόμη παρατηρείται, ότι πολλές φορές δεν υπόκεινται στα αξιολογικά κριτήρια και στις επίσημα αποδεκτές αρχές των φιλοσόφων του κατεστημένου. Όμως αυτές οι ανακαλύψεις μπορούν να χρησιμεύσουν ως βάση για νέες, ριζικές ή βελτιωτικές αναθεωρήσεις στην φιλοσοφία. Επίσης μπορεί να συμβεί και το αντίθετο. Όπως αναφέρει και ο Karl Popper (1902–1994): «Από ιστορικής άποψης, οι σύγχρονες δυτικές επιστήμες προήλθαν από τις φιλοσοφικές θεωρήσεις των αρχαίων Ελλήνων για τον κόσμο, για την τάξη του κόσμου» (Popper, 2000: 175-197; 218-222).
- Το κοινό μειονέκτημα των σημερινών επιστημών προέρχεται από την έλλειψη φιλοσοφικής σκέψης στη θεώρηση της τελικής φύσης των πραγμάτων. Αυτό έχει σαν συνέπεια μια ελαττωματική επιστημονική δραστηριότητα, ανασφαλή και αμφισβητούμενη ιδιαίτερα εκεί, όπου δεν υπάρχει μορφή φιλοσοφικής μεταφυσικής. Αυτό διαπιστώνεται σε πολλά ζητήματα τα οποία σχετίζονται με την ηθική προσέγγιση των πραγμάτων.
- Η επιστημονική έρευνα προϋποθέτει την ερμηνεία του κόσμου σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή, σύμφωνα με κάποιο δεδομένο και γενικά αποδεκτό σύστημα ιδεών (το Paradigm κατά τον Kuhn, βλ. παρακάτω). Αυτό πρέπει να έχει συνοχή, να είναι λογικό και αναγκαίο και να μπορεί να ερμηνεύει κάθε στοιχείο της εμπειρίας. Και το σύστημα αυτό της διαμόρφωσης μιας «εικόνας του κόσμου» είναι φιλοσοφικό.
- Οι φιλοσοφικές και επιστημονικές έννοιες υπόκεινται σε μεταμόρφωση και προσαρμογή. Επομένως δεν μπορούν να είναι ούτε «ξεκάθαρες», ούτε και «αποφασιστικές», όπως θα τις ήθελε ο René Descartes (1596 – 1650) και ο μοντέρνος ορθολογισμός, που θεωρεί τον Λόγο και την Λογική ως την κύρια πηγή και κριτήριο της Γνώσης.
- Στην εξέλιξη του πολιτισμού χρειάζεται δυναμισμός, ένα πνεύμα περιπέτειας που να συσχετίσει την Φιλοσοφία και την Επιστήμη με τρόπο, ώστε να μπορεί να καλύπτει όλο το φάσμα της ανθρώπινης εμπειρίας και συγχρόνως να εξασφαλίζει την ανεξαρτησία και την ακεραιότητα κάθε επιστήμης ξεχωριστά. Μόνο τότε θα μπορούν να συνυπάρχουν σε αρμονική συμπληρωματικότητα και εξειδίκευση με την ολιστική διεπιστημονικότητα.

Στην πορεία της ιστορίας της επιστήμης και της φιλοσοφίας μπορούμε να παρατηρήσουμε, ότι οι επαναστάσεις της ανθρώπινης σκέψης και της προόδου γινόντουσαν σχεδόν πάντοτε, όταν μεταξύ τους υπήρχε αρμονική σχέση και αλληλεπίδραση, όχι όταν υπήρχε, είτε βίαιη σύγκρουση, είτε ομοιογένεια και μη διαφοροποίηση των πεδίων δράσης τους. Ένα παράδειγμα των σχέσεων σύγκρουσης βλέπουμε στην ιστορική περίοδο της μεταρρύθμισης και του διαφωτισμού μέχρι τον Immanuel Kant (1724 – 1804). Κατά την περίοδο αυτή η φιλοσοφία, της οποίας το μονοπώλιο είχε η θρησκεία, βρισκόταν σε ανοιχτή διαμάχη με το νέο επιστημονικό ορίζοντα (π.χ. με το δόγμα του αλάθητου του Πάπα, Papal infallibility, Unfehlbarkeit des Papstes). Αντίθετα, παράδειγμα των σχέσεων ταύτισης ή έλλειψης κάποιας διαφοροποίησης έχουμε κατά τη μεσαιωνική περίοδο στη Δύση ή κατά τη βυζαντινή περίοδο στην ελληνορωμαϊκή ανατολή, όπου η επιστήμη θεωρείται σαν απλός τομέας της φιλοσοφίας. Όμως όπως αναφέρει και ο Albert Einstein: «Development of Western Science is based on two great achievements, the invention of the formal logical system (in Euclidean geometry) by the Greek philosophers, and the discovery of the possibility to find out causal relationships by systematic experiment (Renaissance)» (Η ανάπτυξη της Δυτικής Επιστήμης βασίζεται σε δύο μεγάλα επιτεύγματα, την εφεύρεση του επίσημου λογικού συστήματος (στην Ευκλείδεια γεωμετρία) από τους Έλληνες φιλόσοφους και την ανακάλυψη της δυνατότητας εύρεσης αιτιωδών σχέσεων με συστηματικό πείραμα (Αναγέννηση) (Levinson, Thomas, 1997: 10).

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι Φιλοσοφία και Επιστήμη πρέπει να βαδίζουν αρμονικά, να αλληλοσυμπληρώνονται και να υπηρετούν τις πανανθρώπινες αξίες, τη δημοκρατία, με σεβασμό στο περιβάλλον κ.λπ., αλλά να μην ταυτίζονται. Αυτά όμως, όσο αυτονόητα και αν ακούγονται, δεν

είναι δεδομένα και δεν υπηρετούνται πολλές φορές, ούτε από την Φιλοσοφία, ούτε από την Επιστήμη, αλλά ούτε και από την Πολιτική, ως επιστήμη του εφικτού. Όπως έλεγε και ο Bertolt Brecht: «Alle Macht geht vom Volke aus. Aber wo geht sie hin?» (Όλη η εξουσία πηγάζει από τον λαό. Αλλά πού πηγαίνει;) (Brecht, 1981: 378). Σήμερα, αλλά ολοένα και περισσότερο κατά τα επόμενα χρόνια, θα γίνεται αγώνας για κατάκτηση περισσότερης δύναμης και εξουσίας από τα διάφορα πολιτικο-ιδεολογικά συστήματα. Η μεγάλη επιστημονική πρόοδος και η εφαρμογή της στην πράξη, ο γιγαντισμός των επιχειρήσεων και η αυτονόμησή τους, μπορεί να οδηγήσει σε καταστροφικές συνέπειες, τόσο για την φύση και το περιβάλλον, όσο και για την ανθρώπινη ύπαρξη. Για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων μιας ανεξέλεγκτης επιστημονικής προόδου χρειάζονται κανόνες και αρχές ηθικής τάξεως και ευθύνης. Αυτούς τους κανόνες και τις αρχές θα τους προσδιορίσει η φιλοσοφία, σε συνεργασία με την επιστήμη και τους θεσμούς της δημοκρατίας.

1.8 Η εξέλιξη της ιστορίας της φιλοσοφικής σκέψης

Όποιος δεν ασχολείται με αντικειμενικό τρόπο, σοβαρότητα και υπευθυνότητα για να αναλύσει το παρελθόν του, τότε κάθεται πάνω στις ματαιοδοξίες και τις φαντασιώσεις του. Βιώνει αδιάδακτος το παρών και σχεδιάζει με προχειρότητα και χωρίς προετοιμασία το μέλλον του. Αυτό ισχύει για όλα τα πράγματα, αυτό ισχύει για την φιλοσοφία, τις επιστήμες, την κοινωνία, τον κόσμο κ.λπ. Η εξέταση της εξέλιξης της ιστορίας της φιλοσοφίας αποτελεί ξεχωριστό επιστημονικό κλάδο, όπως επίσης και της ιστορίας των ξεχωριστών επιστημονικών κλάδων, όπως της οικονομικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας, των μαθηματικών, της ιατρικής κ.α. Η επιστημονική αποτύπωση του παρελθόντος, η αξιολόγηση και η εξαγωγή συμπερασμάτων από το παρελθόν, αποτελεί σημαντικό συνδετικό κρίκο για κάθε δημιουργία στο παρών και κάθε σχεδιασμό στο μέλλον. Η ιστορία της φιλοσοφίας, των επιστημών και γενικά η ιστορική μελέτη του παρελθόντος, ενώ εξετάζεται από υποκείμενα (άτομα, ιστορικούς), οφείλει να είναι όσο το δυνατόν πιο αντικειμενική. Από το παρελθόν διδασκόμαστε για να πορευτούμε στο παρόν και να φωτίσουμε την πορεία προς το μέλλον. Η βασιανιστική πορεία της ανθρώπινης ύπαρξης καθομολογεί ότι η εξέλιξη των κοινωνιών, ως συλλογικοτήτων σφυρηλατήθηκε μέσα από τις αντιθέσεις, τις αντιφάσεις, τα πισωγυρίσματα, και τελικά την επικράτηση της επιστημονικής αλήθειας. Σε αυτό συνέβαλε πάρα πολύ η διεισδυτική ικανότητα της φιλοσοφίας, οι διάφορες φιλοσοφικές αντιθέσεις για το τι είναι αλήθεια ή ψέμα, σωστό ή λάθος και γενικά για το νόημα της ύπαρξης της ίδιας της ζωής. Βέβαια η προσκόλληση στο παρελθόν και η εξαγωγή εγωιστικών συμπερασμάτων για την υπεροχή μιας συγκεκριμένης άποψης, δε βοηθά στην εξέλιξη (evolution) των πραγμάτων. Αυτό συμβαίνει και στην εξέλιξη της φιλοσοφίας. Η οικειοποίηση των φιλοσοφικών προσεγγίσεων και συμβολών στην καθιέρωση πανανθρώπινων αξιών και κανόνων από τους εκφραστές τους και μετά από τους «διαδόχους» τους, δεν αποτελεί καλή συμβολή στην ιστορική εξέλιξη της φιλοσοφίας. Οι διάφορες φιλοσοφικές αλήθειες και συμβολές στη διαμόρφωση παγκόσμιων αξιακών κανόνων, δημοκρατικής συμπεριφοράς και ουμανιστικής κουλτούρας, είναι κοινή κληρονομιά όλων των λαών της γης και έτσι πρέπει να εκλαμβάνονται. Ανήκουν σωρευτικά σε όλη την ανθρωπότητα και είναι «παγκόσμια φιλοσοφική κληρονομιά» (World philosophical Heritage, Weltphilosophisches Erbe), κατ' αντιδιαστολή του όρου «παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά» (World Cultural Heritage, Weltkulturerbe), που ισχύει για τα μνημεία και άλλα σημαντικά ανθρώπινα και φυσικά δημιουργήματα. Παρακάτω θα αναπτύξουμε περιληπτικά την ιστορία της φιλοσοφικής σκέψης σε διάφορες ιστορικές περιόδους, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Κατά την εξέταση της φιλοσοφικής σκέψης της αρχαιότητας θα περιοριστούμε μόνο στην περιληπτική εξέταση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, χωρίς να υποτιμούμε τη συμβολή των προηγούμενων, αλλά και των επόμενων πολιτισμών των άλλων λαών της υφελίου, απλά και μόνο για τον λόγο, ότι η ελληνική φιλοσοφική σκέψη την εποχή εκείνη συστηματοποίησε, κωδικοποίησε και κατέταξε με επιστημονικά κριτήρια τις προσεγγίσεις των διαφόρων επιστημών και κλάδων τους, δίδοντας ορισμούς για τις περισσότερες εξ' αυτών.

1.8.1 Οι προ Σωκρατικοί φιλόσοφοι

Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία χωρίζεται γενικά στην προ Σωκρατική και τη μετά Σωκρατική περίοδο, δηλ. στους φιλοσόφους που έζησαν πριν από τον Σωκράτη (470 – 399 π.Χ.) (Pre-Socrates, Vor-Sokrates) και μετά τον Σωκράτη (after Socrates, nach Sokrates). Ο διαχωρισμός αυτός σε προ Σωκρατικούς ή πρώτους φιλοσόφους (first philosophers, erste Philosophen) ή φυσικούς φιλοσόφους (natural philosophers, Naturphilosophen) και μετά Σωκρατικούς χρησιμοποιήθηκε το πρώτον κατά το τέλος του 18ου αιώνα από τον Γερμανό φιλόσοφο Johann August Eberhard (1739 – 1809), ως παράγωγο του λατινικού όρου «ante Socratem» (Eberhard, 1788: 47) και αργότερα επαναλήφθηκε από τον επίσης Γερμανό φιλόσοφο Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844 – 1900). Οι προ Σωκρατικοί φιλόσοφοι έζησαν κατά την περίοδο από το 600 π.Χ. έως το 350 π.Χ. περίπου, κυρίως στις ελληνικές αποικίες της Μικράς Ασίας και της Νότιας Ιταλίας και στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι από αυτούς έλκει την καταγωγή της η δυτική φιλοσοφία. Κανένα από τα πολυάριθμα γραπτά των προ Σωκρατικών φιλοσόφων δε σώζεται σήμερα ολοκληρωμένο. Όλα όσα μας είναι γνωστά σήμερα γι' αυτούς, προέρχονται από τις διδασκαλίες επόμενων αρχαίων συγγραφέων και φιλοσόφων, οι οποίοι, είτε περιγράφουν το έργο τους, είτε επικρίνουν τις απόψεις τους (π.χ. Αριστοτέλης). Κυρίαρχο ζήτημα στην προσέγγιση των προ Σωκρατικών φιλοσόφων ήταν το αρχέγονο ερώτημα περί της φύσης και της προέλευσης όλων των πραγμάτων (όντων, οντολογία), αλλά ασχολήθηκαν και με πολλά άλλα θέματα, όπως Φυσική, Κοσμολογία, Μαθηματικά, Βοτανολογία κ.α.

Οι προ Σωκρατικοί φιλόσοφοι παρά το γεγονός ότι δεν αποτελούσαν ένα ενιαίο φιλοσοφικό ρεύμα, είχαν ένα βασικό κοινό χαρακτηριστικό: Ήταν ορθολογιστές. Αναζήτησαν την αλήθεια στα βασικά τους οντολογικά ερωτήματα μακριά από τη μυθική – θρησκευτική κοσμοθεωρία των προκατόχων τους, στηριγμένοι στη λογική και τη γνώση. Πριν και κατά την περίοδο των προ Σωκρατικών, η θρησκευτική μυθολογία αποτελούσε τη βάση στήριξης της φιλοσοφικής εξήγησης των πραγμάτων του φυσικού κόσμου και η θρησκεία αποτελούσε τη σημαντικότερη κοινωνική δύναμη. Οι θεοί στην αρχαία Ελλάδα προκαλούσαν όλες τις φυσικές καταστροφές, είχαν ανθρώπινα ελαττώματα, προσδιόριζαν την ανθρώπινη συμπεριφορά και καθόριζαν την τύχη των ανθρώπων. Γνωστά είναι τα έπη του Ομήρου (περίπου το 800 π.Χ., δεν υπάρχει σύμπτωση απόψεων για την εποχή που γεννήθηκε ο Όμηρος) που είναι η «Ιλιάδα» και η «Οδύσσεια», καθώς και η «Θεογονία» του Ησιόδου (περίπου το 700 π.Χ.). Ενάντια σε αυτή τη δεσπίζουσα θέση της θρησκείας, οι προ Σωκρατικοί φιλόσοφοι απέφυγαν επιμελώς την «παρέμβαση» στην οντολογική τους προσέγγισή των μυθικών θεών και προσπάθησαν να εξηγήσουν την προέλευση του κόσμου των πραγμάτων και την ποικιλομορφία του από μια «ενιαία ουσία» (single substance, einheitlichen Substanz) με την χρήση της λογικής, και συνεπώς του ορθολογισμού (Barnes, 1982: 2). Σε μια περίοδο 200 ετών, οι προ Σωκρατικοί φιλόσοφοι επικεντρώθηκαν σε τρία (3) βασικά ζητήματα:

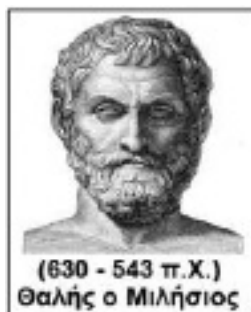
1. Αρχικά στο πρόβλημα της μίας ή των πολλών (the problem of the one and the many, das Problem des Einen und der Vielen) πηγών προέλευσης, δηλαδή στην εξήγηση, πώς ένα βασικό πράγμα μπορεί να είναι η πηγή πολλών διαφορετικών πραγμάτων. Ο κόσμος αποτελείται από πολλά και διάφορα αντικείμενα, στερεά, υγρά, ζωντανά, άψυχα, κινούμενα, σταθερά κ.α. Είναι εύλογο να τεθεί το ερώτημα περί της κοινής προέλευσης όλων αυτών των πραγμάτων.
2. Δεύτερο είναι το πρόβλημα της εξήγησης της αλλαγής και της σταθερότητας, δηλ. πώς τα πράγματα παραμένουν σταθερά ή αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου. Δεν υπάρχουν μόνο πολλά είδη στον κόσμο, αλλά το καθένα υπόκειται σε αλλαγές. Τα ζωντανά πράγματα, όπως οι άνθρωποι, τα δέντρα κ.α. μεγαλώνουν και πεθαίνουν. Άψυχα αντικείμενα, όπως οι βράχοι, πέτρες κ.λπ. αλλάζουν σχήμα, οι πέτρες μεταφέρονται κ.λπ. Καθώς τα πράγματα υπόκεινται σε αλλαγές, υπάρχει κάτι σε αυτά, το οποίο τους επιτρέπει να διατηρούν την ταυτότητά τους.
3. Το τρίτο είναι το πρόβλημα του «σχετικισμού» (problem of relativism, Problem des Relativismus), δηλ. του προσδιορισμού εάν οι αρχές αυτές είναι απόλυτες ή προσδιορίζονται από τους ανθρώπους. Ας υποθέσουμε ότι υπάρχει κάποια λογική εξήγηση για τον τρόπο λειτουργίας του κόσμου. Αυτή η εξήγηση είναι αληθινή μόνο για το κάθε άτομο ξεχωριστά ή υπάρχει κάτι πιο οικουμενικό,

που πρέπει να ισχύει για όλους; Παρόλο που κάποιες αλήθειες μπορεί να φαίνονται ανεξάρτητες από το άτομο, αποτελεί φιλοσοφική πρόκληση ο προσδιορισμός αυτών των αληθειών.

Οι θεωρίες των προ Σωκρατικών φιλοσόφων ήταν τολμηρές, μερικές φορές ηχούσαν περίεργα, ήταν υπερβατικές και προκλητικές για την εποχή τους. Ιχνηλατούσαν και διερευνούσαν ανεξερεύνητα πεδία, τόσο της φιλοσοφίας, όσο και της επιστήμης, διαμορφώνοντας εξηγήσεις για τα πράγματα που φαινόταν εύλογες και γι' αυτό τον λόγο υπάρχει πλούτος και ποικιλομορφία στις απόψεις τους, που μέχρι τότε δεν είχε δει ποτέ το ανθρώπινο πνεύμα (Russell, 1945). Αυτό μας κάνει φτωχότερους φιλοσοφικά, καθώς δεν έχουν διασωθεί τα έργα τους παρά μόνο κάποιες αναφορές και περιλήψεις μεταγενέστερων συγγραφέων και φιλοσόφων, όπως του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Ξενοφώντα, από τη σύνθεση των οποίων έχουν ανακατασκευαστεί οι αρχικές τους απόψεις. Παρακάτω θα αναπτύξουμε περιληπτικά τις θεωρίες ορισμένων σημαντικών προ Σωκρατικών φιλοσόφων.

Α. Σχολή της Μιλήτου (Milesian school, milesische Schule oder Milesier): Οι πρώτοι γνωστοί φιλόσοφοι της αρχαίας Ελλάδας προέρχονταν από την πόλη – κράτος της Μιλήτου στα παράλια της Ιωνίας (εξ' ου και το όνομα επίσης «Ιωνική Σχολή»), η οποία διαθέτει σημαντικό λιμάνι στα παράλια της Μ. Ασίας και αναπτύσσει ανθηρό εμπόριο. Οι κάτοικοι της Μιλήτου έρχονται σε επαφή με τους γύρω πολιτισμούς, από τους οποίους άντλησαν γνώσεις, ιδιαίτερα για την αστρονομία. Σημαντικοί εκπρόσωποι της σχολής της Μιλήτου είναι:

1. **Θαλής ο Μιλήσιος (περ. 625/4 – 546/5 π.Χ.):** Ήταν ο πρώτος μεταξύ των φιλοσόφων της σχολής της Μιλήτου και στο ερώτημα: Ποιο είναι το κοινό υλικό προέλευσης των όντων και της σύνθεσης των πραγμάτων, απάντησε το «Νερό» είναι το βασικό υλικό όλων των πραγμάτων (water is the basic stuff of all things, Wasser ist das Grundmaterial aller Dinge). Αυτό το αναφέρουν βέβαια μεταγενέστερες πηγές. Τα άλλα υλικά, από τα οποία αποτελούνταν τα όντα ήταν: Η Γη (earth, Erde), ο αέρας (air, Luft) και η φωτιά (fire, Feuer). Ο Θαλής επέλεξε το νερό ως το πρωτογενές υλικό από το οποίο προέρχονται τα πράγματα της φύσης (όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης), καθώς η τροφή όλων των οργανισμών είναι υγρής προέλευσης. Επίσης ότι οι σπόροι όλων των φυτών είναι υγροί και ως εκ τούτου η προέλευση της κάθε μορφής

ζωής είναι το νερό (Hugh, 1911). Ήταν φημισμένος για την εμπειρία του στην αστρονομία, τα μαθηματικά και τη γεωμετρία και, σύμφωνα με μια ιστορία, προέβλεψε με επιτυχία μια έκλειψη του ήλιου το έτος 585 π.Χ. Κατά τον Πλάτωνα καταχωρείται ανάμεσα στους επτά (7) σοφούς της αρχαίας Ελλάδας. Οι υπόλοιποι έξι (6) σοφοί της αρχαίας Ελλάδας ήταν: Βίας ο Πριηνεύς (περ. 6ος αιώνας π.Χ.) (Bias of Priene, Bias von Priene), Πιττακός ο Μυτιληναίος (περ. 640 π.Χ. – 568 π.Χ.) (Pittacus of Mytilene, Pittakos von Mytilene), Σόλων ο Αθηναίος (περ. 638 π.Χ. – 558 π.Χ.) (Solon of Athens, Solon von Athen), Χίλων ο Λακεδαιμόνιος (περίπου 555 π.Χ.) (Chilon of Sparta, Chilon von Sparta), Κλεόβουλος ο Ρόδιος (περ. 600 π.Χ.) (Cleobulus of Lindos, Kleobulos von Lindos) και Περίανδρος ο Κορίνθιος (περ. 634 π.Χ. – 585 π.Χ.) (Periander of Corinth, Periandros von Korinth). Η φιλοσοφική θεωρία του Θαλή λειδορήθηκε από τους πολίτες της εποχής του, καθώς ο ίδιος ήταν φτωχός, και γιαυτό τον λόγο το να ασχοληθεί κανείς με την φιλοσοφία ήταν χωρίς ενδιαφέρον. Αναφέρεται, ότι λόγω της ιδιαίτερης κλήσης του στην αστρονομία πρόβλεψε ότι η παραγωγή ελαιολάδου στη Μίλητο και την Χίο κάποιο χρόνο θα ήταν χαμηλή (λόγω παγετού) και προαγόρασε από το χειμώνα ακόμη τα δικαιώματα του ελαιολάδου σε χαμηλή τιμή. Το επόμενο έτος πράγματι οι ποσότητες παραγωγής ήταν χαμηλές και οι τιμές αυξημένες, λόγω αύξησης της ζήτησης. Με τον τρόπο αυτό κέρδισε αρκετά χρήματα και απέδειξε ότι οι φιλόσοφοι μπορεί να γίνουν πλούσιοι εάν το επιθυμήσουν, αλλά δεν είναι αυτό, το οποίο επιδιώκουν. Με την κίνηση αυτή ο Θαλής απέδειξε τη σοφία του (Aristoteles, Politik, 1.11). Ο Θαλής ήταν ιδρυτής της σχολής της Ιωνίας, που ήταν η πρώτη φιλοσοφική σχολή του κόσμου, που ιδρύθηκε στη Μίλητο της Ιωνίας γύρω στο 600 π.Χ.

2. **Αναξίμανδρος ο Μιλήσιος (611 π.Χ. – 546 π.Χ.):** Ήταν ο δεύτερος από τους φυσικούς φιλόσοφους της Ιωνίας, υπήρξε μαθητής, σύντροφος και διάδοχος του Θαλή στη Σχολή της Ιωνίας. Πίστευε ότι το πρωτογενές υλικό από το οποίο δημιουργήθηκε ο κόσμος είναι μια ουσία χωρίς όρια (The Boundless, Der Grenzenlose), μορφή και ιδιότητες, δηλ. το «άπειρο» (the infinite, das Unendliche) (Idang, 2013: 57-65). Ήταν φημισμένος αστρονόμος, κατασκεύαζε ρολόγια και ήταν ο πρώτος άνθρωπος που σχεδίασε ένα χάρτη της γης. Το πιο σημαντικό όμως είναι, ότι ήταν ο πρώτος από τους Έλληνες φιλόσοφους, που έδωσε γραπτή περιγραφή των απόψεών του για το θέμα της φύσης. Από το άπειρο ξεχώρισε μια φλόγα και ο νεφελώδης αέρας. Στον πυρήνα του νεφελώματος συμπυκνώθηκε η Γη, ενώ φλόγα έζωνε τον αέρα. Κατόπιν η πύρινη σφαίρα εξερράγη και διαλύθηκε σε κύκλους τυλιγμένους από νεφελώδη αέρα. Οι κύκλοι απλώθηκαν και σχημάτισαν τα ουράνια σώματα. Ο Αναξίμανδρος θεωρεί πως τα άστρα είναι συμπυκνώσεις αερίων και πυρός, που δημιουργήθηκαν από περιδινήσεις. Ενώ συμφωνούσε με το Θαλή, ότι υπήρχε μια ενιαία πηγή όλων των πραγμάτων, τον επέκρινε όμως για την επιλογή του νερού ως θεμελιώδους στοιχείου. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι κανένα από τα τέσσερα παραδοσιακά στοιχεία δε θα μπορούσε να είναι η αρχή των πάντων, καθότι υπάρχει θεμελιώδης σύγκρουση μεταξύ των ιδιοτήτων των τεσσάρων κύριων στοιχείων: Κάτι που είναι υγρό ή αέριο, δεν μπορεί να δημιουργήσει κάτι που είναι στερεό. Έτσι, η τελική αιτία των πραγμάτων πρέπει να είναι κάποια αόρατη και απεριόριστη φυσική ουσία, η οποία είναι ικανή να μεταμορφώνεται σε όλα τα φυσικά πράγματα που βλέπουμε. Σε αντίθεση με τη γη, τον αέρα, την φωτιά και το νερό, που γνωρίζουμε από τις αισθήσεις, το «άπειρο» είναι μια ουσία που δεν μπορούμε να ανιχνεύσουμε με αυτόν τον τρόπο. Το άπειρο στην φιλοσοφία του Αναξίμανδρου πιθανώς να υπόκειται σε δυο (2) ερμηνείες:

(610 π.Χ. – 546 π.Χ.)

Αναξίμανδρος ο Μιλήσιος

- Άπειρον = α + πέρας = χωρίς τέλος
- Άπειρον = α + περάω = αδιαπέραστο

Σε κάθε περίπτωση φαίνεται πως εννοούσε μια πρωταρχική αιτία δίχως όρια στο χώρο. Το άπειρον είναι απεριόριστο στο χώρο και ποιοτικά ακαθόριστο, καθώς δεν προσδιορίζεται μορφικά ως ένα από τα τέσσερα στοιχεία. Στο άπειρο ο Αναξίμανδρος δεν είδε μόνον την πρωταρχική ύλη και την αρχική κατάσταση του κόσμου, αλλά και την αιτία της κοσμικής τάξης. Σε αυτή την πρωταρχική ουσία απέδωσε θεϊκές ιδιότητες, χαρακτηρίζοντας το άπειρο ως αθάνατον, ανώλεθρον και θεϊόν. Η αδυναμία της ανθρώπινης διάνοιας να καθορίσει το άπειρο ποσοτικά και ποιοτικά το καθιστά απεριόριστη πηγή και κατευθυντήρια δύναμη του κόσμου. Ο Αναξίμανδρος διατύπωσε επίσης και μια πρώιμη εξελικτική θεωρία, βάσει της οποίας η ζωή εμφανίστηκε – μέσω προφανώς της αυτόματης γένεσης εξαιτίας της ηλιακής θερμότητας – στον πηλό ή τη λάσπη. Τα πρώτα πλάσματα που παρουσιάστηκαν ήταν ιχθυόμορφα και τα περιέκλειαν κελύφη. Αποβάλλοντας τα κελύφη τα πλάσματα αυτά προσαρμόστηκαν βαθμιαία στο αέριο περιβάλλον. Ο άνθρωπος εμφανίζεται στο τέλος αυτής της εξελικτικής βαθμίδας, γεγονός που μας οδηγεί στη σκέψη ότι ο φιλόσοφος είδε τη γένεση του κόσμου και της ζωής ως μια ενιαία εξελικτική διαδικασία, που δεν απέχει πολύ από τη σύγχρονη εξελικτική θεωρία.

3. **Αναξίμενης ο Μιλήσιος (585 π.Χ. – 528 π.Χ.):** Θεωρείται μαθητής του Αναξίμανδρου και όπως και οι υπόλοιποι της Σχολής της Ιωνίας, ήταν υποστηρικτής του «υλιστικού μονισμού» (materialistic monism, materialistischer Monismus), δηλ. ότι όλα τα πράγματα προέρχονται από μια πρωταρχική ύλη. Η έρευνά του αποτελεί πρόδρομο της φυσικής επιστήμης, αφού εισήγαγε πολλά φυσικά φαινόμενα και στοιχεία στην φιλοσοφία του (Barnes, 1982). Ο Αναξίμενης αναφέρει, σε σχέση με το ερώτημα της πρωταρχικής ύλης και της προέλευσης των πραγμάτων, ότι αυτή είναι μια και άπειρη,

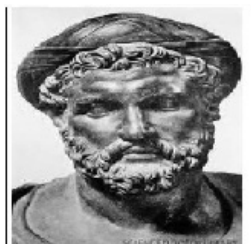
(585 π.Χ. – 528 π.Χ.)

Αναξίμενης ο Μιλήσιος

όμως δεν είναι απροσδιόριστη, όπως ανέφερε ο Αναξίμανδρος, αλλά την καθόρισε, ότι ήταν ο «αήρ» (air). Διαφέρει στη σύνθεσή του ανάλογα με την αραιώση και την πυκνωσή του (rarefaction and condensation, Verdünnung und Kondensation). Κατά τον Αριστοτέλη, ο Αναξίμενης πίστευε ότι η πέτρα ήταν πραγματικά αέρας, σε μια πολύ «πυκνωμένη» κατάσταση, όπως ο πάγος είναι πραγματικά νερό, το οποίο ψύχεται σε σημείο που μετατρέπεται από υγρό σε στερεή κατάσταση. Επειδή το νερό δεν παύει να είναι νερό όταν ψύχεται και γίνεται πάγος, μπορεί να επιστρέψει σε ένα υγρό όταν θερμαίνεται και στη συνέχεια να γίνει αέριο όταν μεγαλώνει η θερμοκρασία του. Εξ αυτού προκύπτουν όλα τα υπόλοιπα πράγματα (rest of things, Rest der Dinge). Ακόμη και το «θείο», είτε προέρχεται από τον αέρα, είτε είναι ο αέρας (Marcinkowska-Rosol, 2014). Ο Αναξίμενης ήταν ο πρώτος που εισήγαγε την έννοια του μετασχηματισμού μιας ουσίας, η οποία αργότερα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και ακόμα στη σύγχρονη φυσική. Με αυτόν τον τρόπο, ρίχνει την έννοια της πρωταρχικής δύναμης, η οποία μπορεί να λειτουργήσει μόνο στην πρωταρχική ύλη. Η αναζωογονητική αρχή έγκειται στο ίδιο το υλικό, γι' αυτό και ομιλεί για την «υλική αναζωογόνηση» (υλοζωισμός, Hylozoismus). Ο όρος υλοζωισμός προέρχεται από το αρχαίο «ϋλη», υλικό (δέντρο, δάσος, εξ' ου και υλοτομία, υλοτόμος) και «ζωή». Στην «Κοσμογονία» του παρουσιάζει τον Κόσμο ως αρμονικό, καλά διατεταγμένο σύνολο που αλλάζει πάντοτε, αλλά στην ουσία του είναι αιώνιας ύπαρξης. Τα αστέρια αναδύονται από τη γη, είναι όλα επίπεδα, και επιπλέουν στον αέρα (Ekschmitt, 1989: 31).

Β. Ιωνική Σχολή (Ionians): Τα μέλη της φιλοσοφικής σχολής (ειρήσθω εν παρόδω, ότι ορισμένοι συγγραφείς δε διαχωρίζουν τις δύο σχολές (Μιλήτου και Ιωνικής), Πυθαγόρας και Ηράκλειτος ασχολήθηκαν με τα Μαθηματικά, την Αστρονομία και την φυσική φιλοσοφία. Ο σκοπός της Σχολής ήταν η ερμηνεία του κόσμου με όσο το δυνατόν λογική επιχειρηματολογία (ορθολογισμός) και προπάντων απαλλαγμένη από διάφορους μύθους, δοξασίες και θρησκοληψίες.

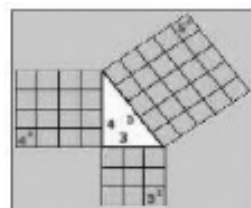
1. Πυθαγόρας ο Σάμιος (περ. 580 π.Χ. – 496 π.Χ.): Σημαντικός Έλληνας φιλόσοφος, μαθημα-

(580 π.Χ. - 496 π.Χ.)
Πυθαγόρας ο Σάμιος

τικός, γεωμέτρης και θεωρητικός της μουσικής. Είναι ο κατεξοχήν θεμελιωτής των ελληνικών μαθηματικών. Δημιούργησε ένα άρτιο σύστημα για την επιστήμη των ουρανίων σωμάτων που το εξόπλισε με όλες τις σχετικές αριθμητικές και γεωμετρικές αποδείξεις. Υπήρξε ιδρυτής ενός μυητικού φιλοσοφικού κινήματος που λέγεται «Πυθαγορισμός» (Pythagorism ή Pythagoreanism). Είναι παγκοσμίως γνωστός για το θεώρημά του, το οποίο έλαβε και το όνομά του, το λεγ. «πυθαγόρεια θεώρημα» (Pythagorean theorem, Satz des Pythagoras) και αποτελεί ένα από τα βασικά θεωρήματα της «ευκλείδειας γεωμετρίας» (Euclidean geometry, euklidischen Geometrie). Αναφέρει ότι στα ορθογώνια τρίγωνα (right

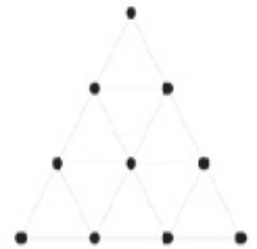
triangles, rechtwinkligen Dreiecken), το τετράγωνο της υποτεινούσης (hypotenuse, Hypotenuse) ισούται με τα τετράγωνα των δύο άλλων κάθετων πλευρών (other two sides, Katheten). Εάν

δηλ. $\gamma = \eta$ υποτεινούσα, $\alpha = \eta$ μια κάθετη πλευρά και $\beta = \eta$ άλλη κάθετη πλευρά, τότε $\gamma^2 = \alpha^2 + \beta^2$. Η σχολή του Πυθαγόρα ήταν ένα σοβαρό ίδρυμα, το οποίο απολάμβανε σεβασμού και ευλάβειας από τους μαθητές και τους οπαδούς του. Λέγεται ότι ο Πυθαγόρας ήταν άτομο με στιβαρή εμφάνιση και οι μαθητές του έλεγαν ότι ο λόγος του ήταν οι προφητείες των θεών και ιδιαίτερα του Απόλλωνα, που προήρχετο από το μυθικό βασίλειο των «Υπερβορείων», που ήταν ένας μυθικός λαός που ζούσε στα βουνά της Ελ-

λάδας, όπου ο Ήλιος έλαμπε καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας. Υπήρχαν δύο ομάδες οπαδών στη σχολή του Πυθαγόρα: 1) Οι προνομιούχοι, που αποτελούσε τον εσωτερικό και στενότερο κύκλο των οπαδών, που ονομαζόταν «μαθηματικοί», οι οποίοι μπορούσαν να συχνοτίζονται πολύ μαζί του. 2) Ο εξωτερικός κύκλος, που αποκαλούνταν «ακροατές», ο οποίος δεν μπορούσε να δει τον Πυθαγόρα άμεσα, αλλά ελάμβανε μόνο περιλήψεις των απόψεών του και τον άκουγε πίσω από μια κουρτίνα. Οι Πυθαγόρειοι είχαν επίσης έναν κατάλογο «παράξενων κανόνων» (μεταφορικών

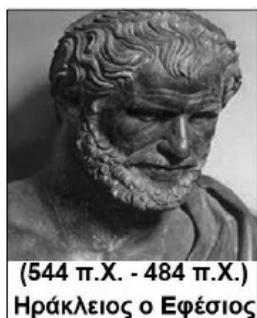
κανόνων), τους οποίους ακολουθούσαν, και περιλάμβαναν τα εξής: Μην ανακατεύετε την φωτιά με το μαχαίρι (Do not stir the fire with a knife, είχε την έννοια να μην οξύνεις τις επιθετικές διαθέσεις). Μην φοράτε δακτυλίδι (Do not wear a ring, είχε την έννοια της μη δέσμευσης σε πράγματα). Αποφύγετε να φάτε κουκιά (Abstain from eating beans, είχε την έννοια της αποχής από την πολιτική, καθότι τα κουκιά χρησιμοποιούνταν στη διεξαγωγή ψηφοφοριών). Αποφύγετε να τρώτε ζωντανά πράγματα (Abstain from eating living things). Μην ουρείτε με τον ήλιο (Do not urinate facing the sun) κ.α. Όταν ανακάλυψε το θεώρημά του λέγεται ότι θυσίασε 100 βόδια στους θεούς. Για τον Πυθαγόρα, τα μαθηματικά ήταν το επίκεντρο της φιλοσοφίας του και πίστευε, ότι οι μαθηματικές σχέσεις διέπουν όλα τα πράγματα. Στην πραγματικότητα, θεωρούσε τους αριθμούς ως «ιερά σύμβολα» (sacred symbols, heilige Symbole). Τα πάντα σχετίζονται με τα μαθηματικά και μέσω των μαθηματικών, τα πάντα μπορούν να προβλεφθούν και να μετρηθούν με ρυθμικά πρότυπα. Δύο (2) τύποι μαθηματικών αναλογιών ήταν ιδιαίτερα σημαντικοί για τον Πυθαγόρα: 1) Η «τετρακτύς» (Tetractys), και 2) Η «μουσική αρμονία» (musical harmony, musikalische Harmonie). Η τετρακτύς είναι ένα μυστικό σύμβολο που περιλαμβάνει δέκα σημεία διατεταγμένα σε τέσσερις σειρές: 1, 2, 3, 4 που αθροιζόμενα δίνουν το 10. Οι τέσσερις σειρές αντιπροσωπεύουν τη γη, τον αέρα, την φωτιά και το νερό, και διάφοροι συνδυασμοί των σημείων δημιουργούν σημαντικούς αριθμούς και αναλογίες (Burkert, 1962: 64). Η τετρακτύς είναι παρόμοιο με την αισθητική αρχή της γνωστής «χρυσής τομής» (Golden Ratio, Goldener Schnitt) που αναπτύχθηκε αργότερα από τον Ευκλείδη και τους καλλιτέχνες της Αναγέννησης. Στα μαθηματικά και την τέχνη δύο ποσότητες έχουν αναλογία χρυσής τομής, αν ο λόγος του αθροίσματός τους προς τη μεγαλύτερη ποσότητα, είναι ίσος με τον λόγο της μεγαλύτερης ποσότητας προς τη μικρότερη. Αλγεβρικά αυτό παρίσταται ως:

$$\varphi = \frac{1 + \sqrt{5}}{2} = 1,6180339887 \dots$$

Για τον Πυθαγόρα ο ίδιος ο κόσμος είναι διατεταγμένος σε αναλογίες που συνδέονται δια της Τετρακτύος. Ο Πυθαγόρας δήλωνε ότι η ψυχή είναι αθάνατη, και μετά αλλάζει σε άλλα είδη ζώων. Επιπρόσθετα ανέφερε ότι τα πράγματα που συμβαίνουν γύρω μας επαναλαμβάνονται σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα, και τίποτα δεν είναι απολύτως νέο. Συνεπώς στα παραπάνω υπάρχουν δυο (2) πτυχές: 1) Αυτό που σήμερα ονομάζουμε «μετενσάρκωση ή παλιγγέννηση» (reincarnation, Reinkarnation), δηλ. η μετάβαση της ψυχής μετά το θάνατο σε ένα άλλο σώμα, και 2) Ότι τα γεγονότα στο ίδιο το σύμπαν επαναλαμβάνονται μετά από ορισμένες χρονικές περιόδους. Σημειωτέον ότι και οι δύο παραπάνω ιδέες αναφέρονται στην ινδουιστική σκέψη, με την οποία ο Πυθαγόρας είχε έρθει σε επαφή κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του. Μεταξύ των αξιοσημείωτων στοιχείων της φιλοσοφικής του προσέγγισης είναι η σύγκριση της ζωής με αυτά, τα οποία διαδραματίζονται κατά τους Ολυμπιακούς αγώνες. Υποστήριζε ότι υπάρχουν τρεις (3) τύποι ανθρώπινης δράσης, τους οποίους συναντάμε στα παιχνίδια. 1) Ο κατώτερος είναι ο «έμπορος» (merchant, Händler), ο οποίος επιδιώκει να κερδίσει χρήματα μέσω της πώλησης στους θεατές. 2) Ακολουθεί ο «αθλητής» (Athlete, Athlet), ο οποίος συμμετέχει στα παιχνίδια για να κερδίσει ένα βραβείο. 3) Στην ανώτερη βαθμίδα όμως ευρίσκεται ο «θεατής» (Spectator, Betrachter), ο οποίος παρακολουθεί τα γεγονότα. Αυτό αποτελεί «μεταφορά» (metaphor, Metapher) για τον φιλόσοφο που διερευνά τον κόσμο και φιλοσοφεί γι' αυτόν. Σημαντικά ρητά του Πυθαγόρα είναι: Πάντα κατ' αριθμόν γίνονται (Τα πάντα γίνονται σύμφωνα με αριθμούς), σπεύδε βραδέως (για τη βιασύνη) κ.α.

2. **Ηράκλειτος ο Εφέσιος (περ. το 544 π.Χ. – 484 π.Χ.):** Είναι γνωστός για την ιδέα της συνεχούς αλλαγής που διέπει ως νόμος το σύμπαν. Δική του είναι η φράση: «Κανείς δεν μπορεί να μπει στο ίδιο ποτάμι δύο φορές». Πίστευε στο ότι ο κόσμος δημιουργείται από τη «φωτιά», την αντίθεση και τον πόλεμο μεταξύ των αντιθέτων, στο οποίο συμπληρώνει: «τα εναντιόδρομα έχουν ενιαία

(544 π.Χ. - 484 π.Χ.)

Ηράκλειος ο Εφέσιος

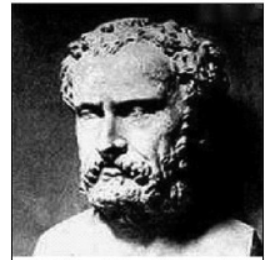
φορά – από τα αντίθετα γεννιέται η ωραιότερη αρμονία». Ο κόσμος για τον Ηράκλειτο δεν είναι αποτέλεσμα δημιουργίας ή γένεσης, αλλά προϋπάρχει προαιώνια και περιγράφεται ως ζωντανή φωτιά, η οποία εναλλάξ δυναμώνει και εξασθενεί, χωρίς ποτέ να σβήνει εντελώς. Σε αυτό αποδίδεται η ρήση: «Τα πάντα ρεί και μηδέποτε κατά τ' αυτό μένειν» που χαρακτηρίζει και τον πυρήνα της φιλοσοφίας του. Καθώς μεγάλωνε η φήμη του κατηγορήθηκε από τους συμπολίτες του ότι ήταν δυσνόητος και είχε ακαταλαβίστικο λόγο, καθώς μιλούσε «αινιγματικά» (riddles, Rätseln), δηλ. με αποφθέγματα. Για τον λόγο αυτό απέκτησε το ψευδώνυμο «ο σκοτεινός» (the obscure, der Dunkle). Ήταν αυτοδίδακτος και μάθαινε τα πράγματα

από μόνος του. Το βιβλίο του «Περὶ Φύσεως» (On Nature, über die Natur) απαρτίζεται σκοπίμως από σκοτεινό ύφος, δηλ. μόνο με αποφθέγματα, έτσι ώστε μόνο εκείνοι που ήταν σοφοί να το καταλάβουν, προστατεύοντας έτσι τον εαυτό του από τον κοινό λαό. Το έργο αυτό έχει περιεχόμενο πολιτικό, θεολογικό και κοσμογονικό (Held, 1980). Η κατανόηση της σκοτεινής φιλοσοφίας του Ηράκλειτου στηρίζεται σε δυο (2) βασικές αρχές: 1) Η πρώτη αρχή είναι η «συνεχής αλλαγή» (continually changing, ständige Änderung) και η διαφοροποίηση των πραγμάτων. Τα πράγματα αναπτύσσονται, διαφοροποιούνται, αποσυντίθενται και ανασυντίθενται σε άλλα. Τα μονιμότερα που βλέπουμε, όπως τα βουνά ή τα πέτρινα μνημεία, φθείρονται με το χρόνο. Καθώς αλλάζουν τα πράγματα, εμφανίζουν αντίθετες τάσεις: Τα ψυχρά πράγματα ζεσταίνονται και αυτό που ζεσταίνεται κρυώνει. Τα υγρά στεγνώνουν και ξηρά υγραίνονται. Επομένως, η συνεχής αλλαγή είναι το πρόβλημα. Πώς όμως επέρχεται η λύση; 2) Σύμφωνα με τον Ηράκλειτο ο Κόσμος που είναι συνεχώς μεταβαλλόμενος γύρω μας κρατιέται ως τέτοιος από μια ενοποιητική – συνδετική αρχή, η οποία καλείται «Λόγος» (Logos). Στον Ηράκλειτο η έννοια «Λόγος» έχει πολλές σημασίες και εννοιολογικές αποχρώσεις: Σημαίνει ομιλία (προφορικός λόγος), αλλά και ρυθμιστική αρχή, η οποία διέπει το σύνολο της πραγματικότητας και συνδέει τα πάντα με σχέσεις αναλογίας. Επομένως ο «Λόγος» είναι η αιώνια καθολική σχέση που ρυθμίζει την πραγματικότητα, όπως αυτή εκφράζεται γλωσσικά (Bremer, 1990: 379–391). Ακολουθώντας την παράδοση των φιλοσόφων της Ιωνικής σχολής (μονιστική θεωρία), αναφέρει ότι το «Πυρ» (φωτιά) (Fire, Feuer) δε δίνει μόνο δομή στον κόσμο, αλλά είναι επίσης το κύριο υλικό από το οποίο γίνονται τα πάντα. Παρόμοια με τη θεωρία του Αναξίμανη, ο Ηράκλειτος θεώρησε ότι τα πράγματα παίρνουν μια διαφορετική μορφή με βάση το πόσο επεκταμένη ή συμπίεσμένη είναι η φωτιά. Όταν συμπιέζεται γίνεται νερό (υγρό) και όταν συμπιέζεται περισσότερο γίνεται στερεό (γη). Ο Θρύλος αναφέρει ότι ο Πέρσης βασιλιάς Δαρείος ζήτησε από τον Ηράκλειτο να ταξιδέψει στο παλάτι του για να διευκρινίσει τις ασάφειες (obscurities, Unklarheiten) στο βιβλίο του. Ο Ηράκλειτος αρνήθηκε, λέγοντας ότι δεν είχε κανένα συμφέρον και όφελος να λάβει τέτοια βασιλική τιμή και ήταν ικανοποιημένος από τη μετριοπαθή ζωή του. Σταδιακά αποσύρθηκε από την κοινωνία, πέρασε τα τελευταία του χρόνια στα βουνά, τρώγοντας χόρτα και φυτά (grasses and plants, Gräser und Pflanzen) από τα οποία και αρρώστησε από «οίδημα» (edema, Ödem). Επέστρεψε στην πόλη για να βρει θεραπεία, αλλά όταν παρουσίασε στους γιατρούς το πρόβλημά του, το ανέφερε με τη μορφή ενός αινίγματος και αυτοί δεν το κατάλαβαν, Προσπαθώντας να θεραπεύσει τον εαυτό του, κάλυψε το σώμα του με κοπριά αγελάδων που επέφερε και το θάνατό του.

Γ. Ελεατική σχολή (Eleatics): Στους προ Σωκρατικούς φιλοσόφους ανήκουν και οι φιλόσοφοι της Ελεατικής Σχολής (Eleatics, Eleaten), της πιο ριζοσπαστικής φιλοσοφικής θεωρίας που προτάθηκε από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους. Έλκει την καταγωγή της από την πόλη Ελέα, ελληνικής αποικίας στη Ν. Ιταλία, που από αυτή πήραν και το όνομά τους. Η Ελεατική σχολή υποστήριξε ότι οι απόψεις και οι αντιλήψεις που είχαν μέχρι τότε για τον κόσμο οι φιλόσοφοι, ήταν εντελώς λανθασμένες και ότι όλη η πραγματικότητα του ορατού κόσμου πηγάζει από «το Ένα» (the One, das Eins) που είναι ένα ενιαίο, αδιαφοροποίητο και αμετάβλητο πράγμα. Παρακάτω αναφέρουμε τους κύριους εκπροσώπους της ελεατικής σχολής σκέψης.

1. Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος (570 π.Χ. – 480 π.Χ.):

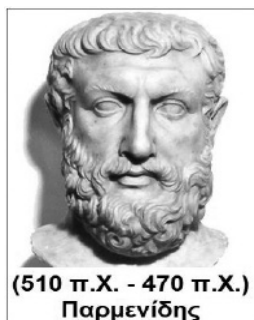
Ήταν αυτοδίδακτος φιλόσοφος και ποιητής που γεννήθηκε στη μικρασιατική Κολοφώνα και έζησε σε διάφορα μέρη του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Άσκησε κριτική στις παραδοσιακές αντιλήψεις των μυθολογικών θεών και το θρησκευτικό ανθρωπομορφισμό. Έδωσε βαρύτητα και προώθησε με τις φιλοσοφικές του σκέψεις το «Μονοθεϊσμό» (Monotheism, Monotheismus) και είχε πολλές πρωτοποριακές ιδέες και για άλλους τομείς της γνώσης. Θεωρείται ο ιδρυτής της ελεατικής φιλοσοφικής σκέψης και επηρέασε αρκετά τους μετέπειτα φιλοσόφους. Σε ηλικία 25 ετών έφυγε από τη γενέτειρά του Κολοφώνα και εγκαταστάθηκε στην πόλη Υέλη και μεταγενέστερα Ελέα της κάτω Ιταλίας. Μια ιστορία αναφέρει πώς κάποιος φιλόσοφος είπε κάποτε στον Ξενοφάνη ότι δεν μπόρεσε να βρει έναν σοφό άνθρωπο και ο Ξενοφάνης του απάντησε: «Αυτό είναι πολύ πιθανό, καθώς χρειάζεται να είναι κάποιος σοφός για να ανακαλύψει έναν σοφό άνθρωπο». Ο Ξενοφάνης συνέθετε διάφορα έργα σε ποιητική μορφή και τα απαγγέλλει δημοσίως κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του. Από το σωζόμενο υλικό τρία (3) είναι τα βασικά ζητήματα της φιλοσοφικής του σκέψης (Schäfer, 1996): 1) Ο σχετικισμός των πραγμάτων, που αποτελεί την πρώτη γραπτή περιγραφή της φιλοσοφικής θέσης του «σχετικισμού» (relativism, Relativismus), δηλαδή την άποψη, ότι η αλήθεια ορισμένων σημαντικών αξιώσεων εξαρτάται από τις απόψεις κάποιου μεμονωμένου όντος ή μιας κοινωνικής ομάδας (some individual or social group, eines Einzelnen oder einer sozialen Gruppe). Οι πληροφορίες που λαμβάνουμε για τον εξωτερικό μας κόσμο προέρχονται από τις αισθήσεις μας. Αυτός ο «αντιληπτικός σχετικισμός» (Perceptual relativism, Wahrnehmungsrelativismus) είναι μάλλον μια αθώα προσέγγιση, καθώς πολλά πράγματα υπάρχουν αντικειμενικά ανεξάρτητα από τις απόψεις κάποιου μεμονωμένου όντος ή τις απόψεις κάποιας κοινωνικής ομάδας. 2) Το δεύτερο σημείο στο οποίο εστιάζεται ο Ξενοφάνης είναι η «σατιρική του επίθεση» (satirical attack, satirischer Angriff) στις ανθρωπομορφικές αντιλήψεις περί των θεών, ιδιαίτερα όπως τους περιγράφουν, ο Όμηρος, ο Ησίοδος και ο Πυθαγόρας. Ο ανθρωπομορφισμός στην αρχαία μυθολογία είναι η τάση να αποδίδονται ανθρώπινες ιδιότητες σε μη ανθρώπινα πράγματα και αυτό συμβαίνει στη θρησκεία, όταν περιγράφουμε τα θεία όντα ως έχοντα ανθρώπινες ιδιότητες. Γράφει χαρακτηριστικά: «Οι θνητοί υποθέτουν ότι οι θεοί γεννιούνται και έχουν ρούχα και φωνές και σχήματα, όπως τα δικά τους. Οι Αιθίοπες παρουσιάζουν τους θεούς τους μαύρους, οι Θράκες αναφέρουν ότι οι δικοί τους θεοί έχουν γαλανά μάτια κ.ο.κ.». Το επιχείρημα του είναι ότι υπάρχει κάτι στην ανθρώπινη φύση μας, το οποίο μας ωθεί να βλέπουμε τα θεία όντα να έχουν ανθρώπινα χαρακτηριστικά, ακριβώς όπως τα δικά μας. Ο Ξενοφάνης σημειώνει ακραίες περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι πολύ πιστοί πιστεύουν, ότι ο Θεός έχει φυσική μορφή παρόμοια με αυτή των ανθρώπων (Heitsch, 1983). Λιγότερες ακραίες περιπτώσεις θρησκευτικού ανθρωπομορφισμού, όμως, προϋποθέτουν την αποδυνάμωση πνευματικών διεργασιών που παρομοιάζουν τον άνθρωπο με το Θεό, όπως ο ισχυρισμός ότι ο Θεός βιώνει συναισθήματα όπως η αγάπη, ο θυμός, η συμπόνια κ.λπ. Σύμφωνα με τον Ξενοφάνη, η παραδοσιακή ελληνική θρησκεία απεικονίζει τους θεούς ως έχοντες τα χειρότερα πιθανά ανθρώπινα χαρακτηριστικά και ιδιότητες. Ο Όμηρος και ο Ησίοδος απέδωσαν στους θεούς όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά για τα οποία θα πρέπει οι άνθρωποι να εντρέπονται, όπως η κλοπή, η μοιχεία, η εξαπάτηση του άλλου, οι μηχανορραφίες κ.α. Για τον Ξενοφάνη, δεν υπάρχει αποδεκτό επίπεδο θρησκευτικού ανθρωπομορφισμού και πρέπει να οραματιζόμαστε τους θεούς με ένα ριζικά διαφορετικό τρόπο. Πώς λοιπόν πρέπει να δούμε την φύση των θεϊκών όντων; 3) Αυτό μας οδηγεί στην τρίτη φιλοσοφική συνεισφορά του Ξενοφάνη, η οποία είναι η άποψή του, ότι ο Θεός είναι πανομοιότυπος με την φύση συνολικά, μια θέση που ονομάζουμε «πανθεϊσμό» (pantheism, Pantheismus), που σημαίνει κυριολεκτικά «ο Θεός όλος» (all God, alles Gott). Η βασική άποψη του Θεού στο δυτικό πολιτισμό, τόσο στην αρχαιότητα, όσο και σήμερα, είναι ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο, αλλά υπάρχει ανεξάρτητα από αυτό: Ο Θεός έχει τη δική του μοναδική ταυτότητα και ο δημιουργημένος κόσμος έχει τη δική του. Ο πανθεϊσμός, όμως, αρνείται ότι ο Θεός και το

(570 π.Χ. – 480 π.Χ.)
Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος

σύμπαν έχουν τις δικές τους ανεξάρτητες ταυτότητες, αλλά ότι είναι ένα και το αυτό πράγμα. Το ακόλουθο είναι μια περίληψη της άποψης του Θεού του Ξενοφάνη: Η ουσία του Θεού είναι σφαιρικής μορφής, σε καμία περίπτωση δεν ομοιάζει με τον άνθρωπο. Το σύμπαν μπορεί να δει και να ακούσει, αλλά δεν μπορεί να αναπνεύσει. Εμπεριέχει σε όλα τα σημεία του «διάνοια» (intellect, Intellekt), «σοφία» (wisdom, Weisheit) και «αιωνιότητα» (eternity, Ewigkeit). Η σφαιρική μορφή του Θεού που αναφέρθηκε παραπάνω είναι η μορφή του ίδιου του σύμπαντος, που ήταν μια κοινή αντίληψη για τον Κόσμο στην πρώιμη ελληνική αστρονομία. Έτσι, για τον Ξενοφάνη, ο Θεός είναι το σύνολο του σύμπαντος στη σφαιρική του μορφή. Παρόλο που ο Θεός και το σύμπαν είναι ένα και το αυτό, ο Θεός εξακολουθεί να έχει κάποιο είδος νοητικών ιδιοτήτων, όπως τα περιγράφει: «Ο Θεός είναι ένας, ο μεγαλύτερος ανάμεσα σε θεούς και ανθρώπους, ο οποίος δεν είναι σαν τους θνητούς, ούτε στη μορφή, ούτε στη σκέψη. Βλέπει παντού, σκέφτεται για τα πάντα και ακούει τα παντού, χωρίς να κουράζεται από τις σκέψεις. Παραμένει πάντα στον ίδιο τόπο, χωρίς να κινείται καθόλου και ούτε του ταιριάζει να μετακινείται πέρα δώθε». Ο Θεός έχει ένα γιγαντιαίο σώμα που καλύπτει ολόκληρο το φυσικό σύμπαν, αλλά ταυτόχρονα έχει ένα μυαλό που παρακολουθεί όλα όσα συμβαίνουν μέσα σε αυτό και μπορεί να κινήσει τα πάντα με τη σκέψη του μυαλού του. Έχοντας πει όλα αυτά, όμως, ο Ξενοφάνης σημειώνει με προσοχή τα όρια της ικανότητάς μας να γνωρίζουμε το Θεό: Δεν υπήρχε ποτέ ούτε θα υπήρχε κάποιος άνθρωπος που να έχει ολοκληρωμένη γνώση για τους θεούς. Ακόμα κι αν έχει τη δυνατότητα να πει την πλήρη αλήθεια, δε θα γνώριζε ούτε ο ίδιος ότι είναι έτσι. Όλοι μπορεί να έχουν τις απόψεις τους. Τελικά σύμφωνα με τον Ξενοφάνη μπορούμε όλοι να έχουμε τις δικές μας απόψεις για το θέμα του Θεού, το οποίο θέτει και πάλι στα όρια του σχετικισμού, όσον αφορά τις θρησκευτικές μας γνώσεις. Είναι η «πανθεϊστική προσέγγιση» (pantheistic view, pantheistische Sicht) του Ξενοφάνη για το Θεό και τον Κόσμο που επηρέασε τους επόμενους δύο φιλοσόφους της ελεατικής σχολής, δηλ. τον Παρμενίδη και το Ζήνωνα, δημιουργώντας έτσι μια τοπική σχολή φιλοσοφικής σκέψης.

2. Παρμενίδης (περ. 510 π.Χ. – περ. 470 π.Χ.): Γεννήθηκε σε πλούσια οικογένεια και το μοναδικό γνωστό του έργο είναι ένα βιβλίο με τίτλο «Περί Φύσεως» (On Nature, Über die Natur), το οποίο συνέθεσε με έμμετρο λόγο, δηλ. ποιητικό (δακτυλικό εξάμετρο), και όπως ανέφερε, του το υπέδειξε η θεά Περσεφόνη. Θεωρείται η πλέον πρωτότυπη μορφή της προσωκρατικής σκέψης και πατέρας της «Οντολογίας», δηλ. περί του όντος και της φύσεως των πραγμάτων. Αυτό καθότι, σε αντίθεση με τους Ίωνες φυσιολόγους, δεν αναζητά την ενότητα του κόσμου σε μια φυσική ουσία, αλλά στην ίδια την «οντότητα» των πραγμάτων που μας περιβάλλουν, στο «Είναι» όλων των όντων και όλων των πραγμάτων. Με λίγα λόγια, ο Παρμενίδης υποστηρίζει ότι υπάρχει μόνο ένα αμετάβλητο πράγμα, το οποίο είναι ένα αδιαίρετο σφαιρικό σχήμα, όπως ένα μαρμαρίνο παιχνίδι, το οποίο ονομάζει «το Όν, το Ένα» (the One, das Ein) (Heidegger, 1982). Μπορεί να φαίνεται ότι ο κόσμος αποτελείται από αμέτρητα και διαφορετικά πράγματα, όπως άνθρωποι, ζώα, φυτά, αντικείμενα κ.λπ., ωστόσο σύμφωνα με τον Παρμενίδη, «αυτά είναι απλώς μια ψευδαίσθηση και δεν μπορώ να εμπιστευτώ την κοινή λογική μου». Η αλήθεια είναι ότι μόνο «το Ένα» υπάρχει. Αναφέρει ότι οι αισθήσεις από μόνες τους δεν οδηγούν πουθενά, παρά μόνο στην πλάνη. Γιατί όμως τα αναφέρει αυτά, τα οποία είναι τόσο αντίθετα με την κοινή λογική; Η απάντηση δεν είναι απολύτως σαφής. Οι απόψεις αυτές έχουν στενές σχέσεις και είναι όμοιες με ορισμένες ανατολικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις, ιδιαίτερα με τον Ινδουισμό. Μέσα στις ανατολικές φιλοσοφικές παραδόσεις, η απόδειξη του «Ενός» βασίζεται στη μυστικιστική εμπειρία. Όταν το άτομο ευρίσκεται σε μια μυστικιστική κατάσταση, μέσω «διαλογισμού» (Meditation), θα βιώσει την ενότητα των πάντων και θα «δει» ότι ο κόσμος της πολλαπλότητας και της αλλαγής γύρω του είναι μια ψευδαίσθηση. (Διαλογισμός είναι μία μορφή πνευματικής συγκέντρωσης που επιτυγχάνεται με τη βαθιά χαλάρωση, την απομάκρυνση κάθε σκέψης και εξωτερικών ερεθισμάτων από τη συνειδητότητα του υποκειμένου. Σκοπός του διαλογισμού είναι η άντληση γνώσης ή και εμπειριών άμεσα, χωρίς την χρήση των αισθητηρίων οργάνων του

(510 π.Χ. - 470 π.Χ.)
Παρμενίδης